

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги

Термиз давлат университети
Ижтимоий иқтисодий факультети
Иқтисодиёт назарияси кафедраси

**Б И Т И Р У В
М А Л А К А В И Й
И Ш И**

**Мавзу: “Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида
қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг ташкилий
асослари”**

Бажарди: 5231700-кадрлар менежменти таълим йўналиши 4 -
курс 404 гурӯҳ талабаси

Пардаев Ахрор Баҳодир ўғли

Илмий раҳбар:

И.Ф.Н. Ў.Ражабов

Термиз – 2017 йил

Мундарижа:

Кириш	3-6
1-БОБ. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришга қишлоқ хўжалигиниг таъсири ва унда ер, сув ресурсларидан фойдаланиш таркиби.....	7-31
1.1.Миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишида қишлоқ хўжалигининг ўрни.....	7-12
1.2. Қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг марказий бўғини сифатида.....	12-16
1.3.Қишлоқ хўжалигига фойдаланилаётган ер ҳамда сув ресурслари самараси ва таркиби.....	16-31
2-БОБ. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилган ислоҳотларнинг таркиби ва ривожлантириш йўналишлари.....	32-59
2.1. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг ривожланишидаги натижалар ва тенденциялар.....	32-39
2.2.Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг ташкилий ва ҳуқуқий асосларининг такомиллашуви.....	39-54
2.3. Қишлоқ хўжалиги бошқарувида соҳани ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари.....	54-59
Хулоса ва таклифлар.....	60-63
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	64-68

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон–аграр-индустрлашган республика. Мамлакат иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг аҳамияти улкан. Ҳозирги даврда аҳоли истеъмол қилаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг 95–97 фоизга яқини шу тармоқда етиширилади. Келажакда бошқа тармоқлар изчил ривожланиши натижасида қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши бир оз камайиши мумкин. Лекин шунга қарамай, тармоқнинг иқтисодий салоҳияти республика иқтисодиётида сезиларли даражада бўлаверади. Чунки, республикамиз аграр индустрлашган давлатдир.

Ўзбекистон аҳолисининг учдан икки қисми қишлоқларда яшамоқда. Жами меҳнат ресурсларининг 30 фоизга яқини қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида қатнашмоқда. Тармоқда маҳсулот етишириш учун 25,8 млн. га қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланилмоқда. Бу қишлоқ хўжалигига фойдаланилаётган умумий ер майдонининг 74,6 фоизини ташкил этади. Маълумки, энг унумдор ерлар сугориладиган ерлардир. Уларнинг 95,1 фоизидан қишлоқ хўжалигига фойдаланилмоқда.

Давлат миқёсидаги жами валюта тушумининг яримидан ортиғи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилиш ҳисобига олинмоқда. Эндиликда қайта ишлаш саноатининг юксалиши, аҳоли сонининг ўсиши, ташқи бозор талабининг ўзгариши экологик талабларга жавоб берадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етишириш жараёнлари янада ривожлантирилишини объектив равишда тақазо этмоқда. Шунинг учун ҳам тармоқни ривожлантириш ва самарадорлигини юксалтириш зарур.

Қишлоқ хўжалигини бозор иқтисодиёти қонунлари талаблари даражасида ривожлантириш учун тармоқда эркин фаолият кўрсатиш имкониятига эга бўлган турли хилдаги мулк ва мулкчилик шаклларининг, уларга асосланган тадбиркорлик турлари ва улар ўртасидаги эркин бозор муносабатларининг назарий, услугбий асосларини теранлаштириш, такомиллаштириш, инвестицияларни кўпроқ жалб этиб, фан-техника ютуқларини, янги

техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, чекланган ер ва сув ресурсларидан, доимий ва ўзгарувчи капиталдан ҳамда меҳнат ресурсларидан қисқа ва узоқ муддатларда тўлиқ ва самарали фойдаланиш йўлларини аниқ белгилаш, барча харажатларни тежаш, меҳнат унумдорлигини юксалтириш, ишчи-хизматчиларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш негизида фойда суммасини кўпайтириш йўлларини асосланган ҳолда белгилаб олиш мақсадга мувофиқдир. Бу масалаларнинг илмий ҳамда амалий асосларини яратишда, ривожлантиришда, уларни ишлаб чиқаришга жорий этишда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос, халқимизнинг миллий хусусиятларини эътиборга олиш зарур.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидағи маърузасида қишлоқ хўжалиги ривожланишидаги камчиликларга тўхталиб, айрим фермер хўжаликлари етарлича айланма маблағлар, зарур техника ва бошқа моддий-техника ресурсларига эга эмас. Бу қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлигига, шартнома мажбуриятлари бажарилишига ва фермер хўжаликларининг рентабеллигига салбий таъсир кўрсатаётганлигини таъкидлаб ушбу соҳада қилинадиган вазифаларни белгилаб берди.¹ Бу эса Битирув малакавий иши мавзусининг нечоғлик долзарблигидан далолат беради.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида худудларда қишлоқ хўжалиги инфратузилмасини бошқаришда моддий-техника таъминоти такомиллаштириш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқищдан иборат.

Ушбу мақсаддан келиб чиқиб, қуйидаги вазифалар белгиланди:

- миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишида қишлоқ хўжалигининг ўрнини аниклаш;

¹ Мирзиёев Ш.М. Танқидий тахлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-хар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак.-Т.: “Ўзбекистон”, 2017. –Б.40

- қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг марказий бўғини сифатида умумлаштириш;
- қишлоқ хўжалигига фойдаланилаётган ер ҳамда сув ресурслари самараси ва таркибини тадқиқ этиш;
- қишлоқ хўжалиги тармоғининг ривожланишидаги натижалар ва тенденцияларини таҳлил этиш;
- қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг ташкилий ва хукуқий асосларининг такомиллашувини аниқлаш;
- қишлоқ хўжалиги бошқарувида соҳани ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларини аниқлаш.

Битирув малакавий ишининг объекти сифатида қишлоқ хўжалик корхоналари (дехқон ва фермер хўжаликлари) фаолияти ва инфратузилма обьектлари танланган.

Битирув малакавий ишининг предмети иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш шароитида қишлоқ хўжалиги ташкилий асосларини бошқаришдаги иқтисодий муносабатлар ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг илмий янгилиги. Худудларда қишлоқ хўжалиги ташкилий хукуқий асосларини такомиллаштириш ва унинг ўзига хос хусусиятларини баҳолаш, таркибий ўзгаришларни иқтисодий таҳлилини амалга ошириш бўйича илмий таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Хусусан:

- худудларда қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришнинг ташкилий - хукуқий асослари ёритиб берилган;
- иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қишлоқ хўжалиги тармоғининг таркибий ўзгаришини иқтисодий таҳлили амалга оширилган;
- қишлоқ хўжалиги моддий-техника таъминоти ривожланишига таъсир қилувчи омиллар баҳоланган;
- қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари асослаб берилган;

Битирув малакавий ишининг илмий ва амалий аҳамияти. Ишлаб

чиқилған илмий таклиф ва амалий тавсиялардан Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Қишлоқ хўжалиги илмий-ишлаб чиқариш маркази, қишлоқ хўжалиги бошқармалари ва бошқа соҳани тартибга солувчи ташкилотлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари самарадорлигини ошириш бўйича истиқболли дастурлар ишлаб чиқишида фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий иши материалларидан олий ўкув юртларида “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, “Агросаноат мажмуи иқтисодиёти”, “Қишлоқ хўжалиги менежменти ва маркетинги”, “Фермер хўжалиги иқтисодиёти”, “Иқтисодиёт назарияси” каби фанлардан ўкув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

Ишнинг тузилиши. Кириш, икки боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати қисмларидан иборат.

1-БОБ. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришга қишлоқ хўжалигиниг таъсири ва унда ер, сув ресурсларидан фойдаланиш таркиби

1.1. Миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишида қишлоқ хўжалигининг ўрни

Қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг марказий бўғини ҳисобланади. Дунёning барча мамлакатларида, у хоҳ ривожланган давлат бўлсин, хоҳ тарақкий топаётган, қишлоқ хўжалиги мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминловчи, чекланган ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда муҳим аҳамият касб этувчи тармоқ сифатида қабул қилинади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ўзига хос хусусиятларга эга унинг фаолияти бевосита бошқариб бўлмайдиган таббий омиллар ва тирик организм билан боғлиқ ҳолда кечади (1.1.1-расм)².

Қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари

- қишлоқ хўжалиги табий омилларнинг таъсири катта;
 - қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш воситалари сифатида тирик организмлар қатнашади;
 - қишлоқ хўжалигида ер асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади;
 - қишлоқ хўжалигида сарфланаётган моддий харажатлар даври билан фаолият натижасида олинаётган даромадларнинг олиниш даври ўртасида фарқ катта;
 - қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жуда катта майдонларда олиб борилади;
 - қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг бир қисмини ўзи уруғлик, ем – хашак, озиқ – овқат сифатида имтеъмол қиласди;
 - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўп турларини узоқ сақлаш мумкин эмас.
- Шунингдек:
- Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархлари ноэластик ҳисобланади;
 - Ишлаб чиқаришнинг фонд билан таъминланиш даражасининг юқорилиги;
 - Маблағларнинг айланиши тезлиги жуда секин юз беради. Бу қишлоқ хўжалигини инвесторлар учун жозибадорлигини пасайтиради;
 - Қишлоқ хўжалигида жуда кўплаб бир турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг мавжудлиги.

1.1.1-расм

² Муаллиф томонидан тузилган

Ўзбекистонда ҳам қишлоқ хўжалиги миллий иқтисодиётнинг таянч соҳаларидан бири ҳисобланади. Бу тармоқда амалга оширилаётган бозор ислоҳотлари, мулкчилик муносабатлари, хўжалик юритиш шаклларининг барқарорлиги, қишлоқ инфратузилмасининг кескин такомиллашуви жиҳатидан ўзининг қамрови, сифат кўрсаткичлари билан МДҲ давлатларида илгор ҳисобланади.

Давлатнинг аграр сиёсати қишлоқ хўжалигини тарақкий эттириш орқали мамлакат аҳолисини етарли миқдорда сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашга қаратилган.

Қишлоқ хўжалигининг миллий иқтисодиётлардаги ўрни ва роли ҳар хил. Юқори саноатлашган мамлакатлар АҚТТТ Япония, Германия, Франция кабилар ялпи ички маҳсулотида қишлоқ хўжалигининг улуши 2-3 фоиз атрофида бўлиши бу давлатларда соҳанинг аҳамиятини пасайтирумайди. Чунки, ҳар қандай давлат, аввало, аҳолисининг озиқ-овқат таъминоти масаласини ўз ички имкониятларидан келиб чиқиб ҳал этишга ҳаракат қиласиди. Шу сабабли қишлоқ хўжалиги давлат томонидан молиялаштирилади, зарур ҳолларда миллий ишлаб чиқарувчилар ташки рақобатчилардан ҳимоя қилинади, ички бозорга олиб кирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига юқори талаблар қўйилади, чекловлар жорий этилади.

Қишлоқ хўжалигининг миллий иқтисодиётдаги ролига баҳо беришда кўплаб иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланилади. Қишлоқ хўжалиги иқтисодий ривожланишини тавсифловчи асосий кўрсаткичлар қуйидагилар ҳисобланади:

- қишлоқ хўжалигининг ЯИМдаги улуши ўзгариши;
- қишлоқ хўжалигига банд бўлганлар сони;
- жами бандлиқда қишлоқ хўжалигининг улуши ўзгариши;
- ўтган йилга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўсиш суръати;
- базис йилга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўсиш суръати;
- қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдони, йил охирига, мингга;

- қишлоқ хўжалигининг асосий капиталга киритилган инвестициялардаги улуши ўзгариб бориши, %;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг хўжалик юритиш субъектларига кўра тузилиши, %;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари;
- дехқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлиги ўзгариши;
- экин майдонлари таркибининг ўзгариши ва бошқалар.

Қуйидаги жадвал (1.1.1-жадвал) маълумотлари қишлоқ хўжалигининг миллий иқтисодиётдаги ўрни ва роли ижобий ўзгараётганлигини тавсифламоқда. Жумладан, 2000-2015 йилларда қишлоқ хўжалигининг ялпиички маҳсулотдаги улуши кескин пасайиб борди. Бу ўзгариш ижобий баҳоланади. Агар бу кўрсаткич 2000 йилда 30,1 фоизни ташкил этган бўлса, 2005 йилга келиб 26,3 фоиздан иборат бўлди. 2015 йилда фақатгина 16,2 фоизни ташкил этди.

1.1.1-жадвал

Қишлоқ хўжалигининг миллий иқтисодиётдаги ўрнини тавсифловчи кўрсаткичлар³

Кўрсаткичлар	2000	2005	2010	2011	2012	2015
Қишлоқ хўжалигининг ЯИМдаги улуши, %	30,1	26,3	18,0	17,6	17,5	16,2
Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони, минг киши	3093,0	2967,0	3127,5	239,4	3324,9	3531
Жами бандлиқда қишлоқ хўжалигининг улуши, %	34,4	30,1	29,0	7,8	27,2	27,6
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиш суръати, ўтган йилга нисбатан	103,1	105,4	106,9	06,6	107,0	107,0
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиш суръати, 2000 йилга нисбатан	100,0	136,0	181,2	93,1	206,6	
Қишлоқ хўжалигининг асосий капиталга киритилган инвестициялардаги улуши, %	5,7	5,2	4,7	4,3	4,8	4,1

³ Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплами –Т.: 2015, Ўзбекистон ракамларда. Статистик тўплами –Т.: 2015.

Барча тарақкий этган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, мамлакатлар жадал ривожланиш босқичига ўтгандан кейин, саноатлашув жараёнлари таъсирида қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётдаги ҳиссаси пасайиб, унинг моддий-техник таъминоти, техник-технологик қуролланиш даражаси яхшиланиб боради. Тармоққа инновацион ресурслар ва кучларнинг кириб келиши тезлашади. Натижада қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулот яратишдаги ҳиссаси 3-5 фоизгача тушиб келиши мумкин.

Ўзбекистонда ўтган йилларда соҳанинг иқтисодиётдаги ҳиссаси миқдорий камайган бўлса-да, тармоқнинг ички сифат кўрсаткичлари яхшиланиб борди. Бу қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сонининг ортишида, айни пайтда жами бандликда қишлоқ хўжалигининг улуши камайганлигида, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг ўтган йилга ва базис йилга нисбатан ошиб боришида, шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги ер майдонининг нисбатан қисқаришида ўз ифодасини топади. 2000-2013 йилларда соҳада банд аҳоли сони қарийб 235 минг кишига кўпайган. Шу билан бирга, жами бандликдаги ҳиссаси 34,4 фоиздан 27,0 фоизга пасайган, яъни 7,4 фоизга камайган. 2013 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2000 йилга нисбатан 2,3 баробар кўпайди. Шу йили қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 6,8 фоизга, жумладан, дехқончилик - 6,4 фоизга, чорвачилик - 7,4 фоизга ўсди. Бу тенденция 2014, 2015 йилларда давом этди.

Қишлоқ хўжалигида бозор муносабатлари мулкий муносабатлар сингари босқичма-босқич эркинлаштирилиб борилди. Бунда пахта яккаҳокимлигига барҳам берилиши, дон мустақиллигига эришилиши, ерни узоқ муддатга, фермер хўжаликларига 50 йилгача ижарага бериш, дехқон хўжаликларига эса умрбод бериш амалиёти жорий этилиши, 1999 йил 1 январдан қишлоқ хўжалиги корхоналарига ягона ер солиги жорий этилиши иқтисодий муносабатларнинг эркинлашиб боришига олиб келди. 2000 йиллардан аграр соҳада товар ишлаб чиқарувчиларнинг ҳақ-хуқуқларини ҳимоя қилиш, товар ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий эркинликларини янада кенгайтириш,

давлат буюртмаси бўйича етиштирилаётган маҳсулотлар баҳосини белгилашда дунё нархларига мос келувчи тизимни жорий этиш, ширкат хўжаликларини, аввало, паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётганларини фермер хўжаликларига айлантириш, қишлоқ хўжалигининг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари жадаллашди.

Аҳолининг туб ижтимоий-иктисодий манфаатларидан келиб чиқиб мустақиллик арафасида томорқа ерларини ажратиб бериш билан бошланган аграр ислоҳотлар йилдан-йилга чуқурлашиб, амалий натижаларини бера бошлади. Давлат ва жамоа хўжаликларини дастлаб ширкат хўжаликларига, кейинроқ эса, улар базасида фермер ва дехқон хўжаликларини ташкил этиш аграр ислоҳотларининг ташкилий-институционал йўналишига айланди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тўлиқ нодавлат мулкчилигига ўтказиш, қишлоқда кичик ва хусусий мулкдорларнинг тадбиркорлигига тўла эришиш аграр сиёsatда асосий вазифалардан биридир.

Сўнгги йилларда қишлоқ хўжалиги ривожланишининг параметларини янада яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар кўрилмоқда. Булардан бири - кўп тармоқли фермер хўжаликларини жадал ривожлантиришdir. Мазкур хўжалик бирликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўrsatiш каби йўналишларда самарали фаолият кўrsatiши орқали ўз истиқболини кенгайтириб бориши кўзда тутилган. Бугунги кунда бундай фермер хўжаликларининг сони 18 мингдан кўпроқdir.

Шунингдек, қишлоқ хўжалигининг ўзида экин майдонларини оптималлаштириш ва қишлоқ хўжалиги экинларини районлаштириш борасидаги сиёsat натижасида пахта етиштиришнинг нисбатан барқарор ҳажмини сақлаган ҳолда, бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш бир неча баробар кўпайтирилди.

Айтиш ўринлики, 2008 йилдан бошлаб қарийб 1 миллион 500 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, ер ости сувлари

юқори бўлган майдонлар 415 минг гектарга ёки салкам 10 фоизга қисқарди, кучли ва ўртача шўрланган майдонлар 113 минг гектарга камайди. 2013-2017 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича комплекс чора-тадбирлар давлат дастури қабул қилинди.

Давлат аграр сиёсатини иқтисодий сиёсатнинг бошқа йўналишларига мувофиқлаштириб олиб бориш натижасида барқарор ўсиш суръатлари таъминланмоқда. Индикатив режалаштириш ва дастурий ёндашув қишлоқ хўжалигини тараққий эттиришда самарали бўлмоқда. Бунга мисол қилиб 2017-2021 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш дастурини келтириш мумкин. Бу дастурда ҳосилдорлиги паст ғўза майдонларини қисқартириш, озиқ-овқат экиnlари майдонларини, жумладан, полиз экиnlари майдонини ҳамда интенсив боғларни кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

1.2. Қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг марказий бўғини сифатида

Агросаноат мажмуаси миллий иқтисодиётда қишлоқ хўжалиги хом ашёсидан аҳолининг озиқ-овқат ва халқ истеъмоли товарларига бўлган эҳтиёжларини таъминлашда ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатадиган тармоқлар, корхоналар, фаолият турлари мажмуаси ҳисобланади. Агросаноат мажмуасининг муҳим стратегик аҳамияти шундан иборатки, мажмуа мамлакат аҳолисини узлуксиз равишда, сифатли ва етарли миқдорда озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашга хизмат қилиши лозим.

Агросаноат мажмуаси мураккаб ва кўп тармоқлидир. Унинг ишлаб чиқариш тузилмасида қишлоқ, сув ва ўрмон хўжалиги муҳим аҳамиятга эга. Чунки, айнан мана шу тармоқда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар агросаноат мажмуаси корхоналарида қайта ишланади, ташилади, сақланади ва истеъмолга олиб чиқилади. Агросаноат мажмуаси йирик уч соҳани ўз ичига олади.

Қишлоқ хўжалигига ишлаб чиқариш воситаларини етказиб берадиган саноат тармоқлари - трактор ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, мелиоратив ва сув хўжалиги объектлари қурилиши тармоқлари, асосий фондлар таъмири бўйича корхоналар, минерал ўқиш ва ўсимликларни ҳимоя қилиш воситалари, биологик фаол препаратлар ишлаб чиқариш, озуқа ва микробиология саноати, турли қишлоқ хўжалиги учун идишлар (тара) тайёрлаш ва бошқалар.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва истеъмолчига етказиб бериш билан банд бўлган тармоқлар - тайёрлов, қайта ишлаш, сақлаш, ташиш, сотиш ва бошқалар.

Агросаноат мажмуаси таркибига кирадиган ҳар бир тармоқ ичида ишлаб чиқариш ривожининг умумий шароитини таъминлайдиган тармоқ инфратузилмалари муҳим аҳамиятга эга. Булар йўл-транспорт хўжалиги, моддий-техника таъминоти, электр, газ, сув таъминоти, алоқа, омборхона элеватор хўжалиги, улгуржи ва тақсимот базаларидир.

Агросаноат мажмуаси таркибига, шунингдек, фан, илмий-техника тараққиёти масалалари билан шуғулланадиган ҳамда инновацион фаолият олиб бораётган институтлар, лабораториялар, ИТТКИ марказлари, муассасалари киради. Бу муассасалар дәҳқончилик ва чорвачиликда меҳнат унумдорлигини ошириш мақсадида фан ва илмий-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш муаммолари билан шуғулланади, Хусусан, янги ўсимлик навларини яратиш, янги зотларни яратиш, қишлоқ хўжалиги зааркунандаларига қарши самарали кураш, замонавий агромелиорация усулларини жорий этиш, технологик жараёнларни йўлга кўйиши, тупроқ ҳосилдорлигини ошириш масалалари билан шуғулланади.

Ўзбекистон агросаноат мажмуасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бирламчи қайта ишлайдиган соҳалар - унёрма, ёғ-мой, гўшт, сут, мева-консерва, виночилик ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини иккиламчи қайта ишлайдиган соҳалар - нон, макарон, кондитер, пахта мойи, гўшт-сут консерваси ва маҳсулотлари, озиқ-овқат концентратлари ишлаб

чиқариш соҳаларидир. Бу икки йўналиш биргаликда озиқ-овқат саноатини ташкил этади.

Техника экинларини бирламчи қайта ишлаш, яъни пахта, луб экинлари ва тамаки ишлаб чиқариш ва иккиламчи қайта ишлаш, яъни ип газлама, тўқимачилик, луб толалари, тамаки маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳалари енгил саноатни ташкил этади. Агросаноат мажмуасида пахтасаноат мажмуаси, мева-сабзавот мажмуи, чорвачилик мажмуаси ҳамда дон ишлаб чиқариш мажмуасининг аҳамияти юқори ҳисобланади.

Ўзбекистон иқтисодиётида агросаноат мажмуаси ҳиссасига ялпи ички маҳсулотнинг қарийб 30,0 фоизи, асосий ишлаб чиқариш фондларининг 30 фоизига яқини, иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг деярли 35 фоизи тўғри келади.

Агросаноат мажмуаси шаклланиш жараёни обьектив ва тадрижий ҳодисадир. Бу жараён агросаноат интеграцияси орқали кечади. Қишлоқ хўжалиги ва саноат тармоқларининг иқтисодий-молиявий, фан-техника, илмий техника, технология ва бошқа хўжалик имкониятларини бирлаштириши натижасида ишлаб чиқариш ва меҳнатнинг умумлашуви интеграция жараёнини юзага чиқаради. Бунда ишлаб чиқаришни ташкил этишда кооперация ва комбинация усулидан фойдаланилади. Сўнгги йилларда фермер хўжаликларининг ривожланиб, қўптармоқли қишлоқ хўжалиги корхоналарига - агрофирмаларга айланиши тенденцияси агросаноат интеграциясининг тобора чуқурлашиб, замонавий кўринишини таъминламоқда.

Агросаноат мажмуасининг асосий вазифаси мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, аҳолини сифатли ва етарли миқдордаги озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини юқори даражада қайта ишлашга эришишдан иборат.

Агросаноат мажмуасида пировард маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида технологик ривожланиш даражаси турлича бўлган 70 дан ошиқ тармоқлар

иштирок этади. Бу жараёнда қўл меҳнатидан то замонавий автоматлашган ишлаб чиқариш жараёнигача қатнашади.

Агарар соҳа Ўзбекистон иқтисодиётининг қўп йиллар давомида ўзак тармоғи бўлиб келди. 1990 йиллар бошида мамлакатимиз аграр-индустриал давлат бўлиб, индустриал тармоқларнинг аксарияти ҳам қишлоқ хўжалигига боғлиқ товар ва маҳсулотлар ишлаб чиқарар эди. Шу сабабли агросаноат мажмуаси ва агросаноат интеграцияси масалалари бошқа иқтисодий масалаларга нисбатан устувор даражада ҳал қилинган. Шундай бўлсада, айтиш ўринлики, 1990 йилда истеъмол учун зарур бўлган ғалланинг 82 фоизи, гўшт ва гўшт маҳсулотларининг 50 фоизи, сут маҳсулотларининг қарийб 60 фоизи, картошканинг 50 фоизи, шакар, қуруқ сут ва болалар озуқасининг 100 фоизи четдан келтирилган. Бу мустақилликка аграр сиёсатнинг самарадорлиги жуда паст бўлганлигини кўрсатади.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш масалаларига мустақиллик йилларидан тубдан янгича ёндашувлар шаклланди. Бу агросаноат интеграциясининг эркин бозор тамойиллари асосида ривожланиши зарурлигидан келиб чиқади. Қишлоқ хўжалигида хусусий тадбиркорликнинг ривож топиши, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш, тақсимлаш, қайта тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнларининг бозор механизми асосида рўй бериши лозимлиги давлатнинг агросаноат мажмуаси тараққий топишидаги ролини ўзgartирди.

Ҳар қандай мамлакатда, ривожланиш даражасидан қатъий назар, давлат аграр сиёсати олдига бир қатор вазифалар қўйилади. Шулардан асосийлари аграр муносабатларни тартибга солиш, қишлоқ хўжалиги яроқли ер фондини сақлаб туриш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини доимий қўллаб-куватлаш, мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, эҳтимолда бўлиши мумкин бўлган аграр танглик, яъни қишлоқ хўжалиги инқирозининг олдини олиш кабилар муҳим стратегик аҳамиятга эга ҳисобланади.

Аграр сиёсатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, сотиш бўйича маҳсус қонунлар қабул қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига давлат буюртмалари жорий этиш, бу маҳсулотларнинг бозор нархларини тартибга солиш, нархнинг қуи ёки юқори чегарасини белгилаб қўйиш, ортиқча маҳсулотларни харид қилиб, уларнинг захираларини яратиш, мураккаб вазиятларга тушиб қолган фермерларга субсидиялар бериш усулларидан фойдаланилади. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини импорт қилиш, экспорт қилиш тартибларини ўзгартириш, яъни чеклаш ёки рағбатлантириш, карантин ҳолатларини жорий этиш ҳам аграр сиёсатга дахлдордир.

Ўзбекистонда аграр сиёсатнинг бош йўналиши аграр ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида шаклланди. Мустақиллик арафасида ва унинг дастлабки йилларидан ерга мулкчилик му носабатларини, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш таркибини ҳамда қишлоқ турмуш тарзини ўзгартиришга қаратилган аграр ислоҳотлар амалга оширила бошланди.

1.3. Қишлоқ хўжалигига фойдаланилаётган ер ҳамда сув ресурслари самараси ва таркиби

Ер ҳар қандай жамият, ҳар қандай мамлакатнинг бекиёс бойлигидир. Ер - бу битмас-туганмас хазина, оталар юрти, келгуси авлодга қоладиган асосий мерос. Ер - бу қишлоқ хўжалигининг асосий ишлаб чиқариш воситаси. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддасида: «Ер сув умуммиллий бойлиkdir, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир»⁴, – деб алоҳида таъкидланган.

Ерга икки жиҳатдан, биринчидан, ҳудуд, иккинчидан, тириклий манбаи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳаёти учун зарур бўлган тупроқ, инсон учун озиқ-овқат, саноат учун хом ашё етиштириб берадиган экин майдонлари сифатида қараш лозим.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.: “Ўзбекистон”, 2008. –Б.14.

2015 йилнинг бошида Ўзбекистоннинг умумий ер майдони 44892,4 минг гектарни ташкил этди. Ана шундан 20417,0 гектари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд. Қишлоқхўжалиги тасарруфидаги ерларнинг 4023,9 минг гектари ҳайдаб экин экиласдиган ерлар, қолган ерлар пичанзор ва яйловлардан иборат (1.3.1-жадвал).

1.3.1-жадвал

Умумий ва қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдони таркиби (минг га)⁵

Йиллар	Умумий ер майдони	Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар	Шу жумладан		
			ҳайдаладиган	Кўпийиллик дарахтзорлар	Яйловлар
2010	44410,3	21453,2	4054,6	334,4	11073,6
2011	44410,3	20487,7	4052,0	337,2	11128,6
2012	44410,3	20473,5	4045,6	343,0	11123,7
2013	44410,3	20481,1	4043,4	344,6	11134,5
2014	44410,3	20469,1	4035,5	354,0	11143,8
2015	44892,4	20417,0	4023,9	358,1	11134,2

Умумий ер майдони - Ўзбекистон Республикаси чегараси доирасидаги барча ер майдонлари. Бунга қишлоқ хўжалиги ерлари, аҳоли яшаш пунктлари ерлари, саноат, транспорт, алоқа, мудофаа, табиатни муҳофаза қилиш, соғлиқни сақлаш, рекреация ва бошқа мақсадларга мўлжалланган, шунингдек, тарихий-маданий аҳамиятга эга, ўрмон ва сув фонди, захира ерлар киради (1.3.2-жадвал).

1.3.2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ер фонди ва унинг фойдаланувчилар бўйича тақсимланиши⁶

№	Ердан фойдаланувчилар	2000 йил		2005 йил		2015 йил	
		минг га	%	минг га	%	минг га	%

⁵ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги маълумотлари

⁶ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги маълумотлари

1	Жами ер фонди Шундан	44405,0	100,0	44405,0	100,0	44410,3	100,0
2	Қишлоқ хўжалиги корхоналари фойдаланаётган ерлар	25317,8	57,0	25112,6	56,6	24819,4	55,8
3	Ўрмон хўжалик корхоналари ерлари	8695,5	19,7	8446,3	19,1	8402,6	18,9
4	Саноат, транспорт, мудофаа, алоқа ва бошқа ташкилотлар ерлари	1868,9	4,2	1926,3	4,4	2264,3	5,2
5	Аҳоли яшаш жойлари	226,4	0,5	231,2	0,5	238,7	0,5
6	Захирадаги ерла	7492,1	16,8	7472,5	16,8	7432,8	16,7
7	Гидротехника ва бошқа сув хўжалиги ташкилотлари ерлари	793,8	1,7	804,6	1,8	822,4	1,8
8	Табиат муҳофазаси, соғломлаштириш ва маданий аҳамиятга эга ерлар	10,5	0,02	70,8	0,1	74,3	0,1
9	Бошқа ерлар	-	-	340,7	0,7	430,1	0,9

Кейинги йилларда ерга эгалик шакллари кенгайди. Илгари қишлоқ хўжалиги корхоналари қишлоқ хўжалиги тассаруфидаги ерларнинг 90 фоизидан фойдаланаар эди. Қолган ерлар қишлоқ хўжалик кооператив корхона ва ташкилотлари, хўжаликларо корхоналар, дехқон хўжаликлари ва фуқароларга тегишли эди. Дехқон, фермер хўжаликларининг ер майдонларидағи улуши муттасил ўсиб бормоқда. Аммо республикада ер хусусий ер бўла олмайди. Унинг ҳақиқий эгаси давлат бўлиб, у бу ерларни фермер ва дехқон хўжаликларига, шахсларга фойдаланиш учун бериб қўйган. Ҳозирги вақтда шудгорлаб экин экиладиган майдонларнинг 77,8 минг гектари (2,1 фоиз) қишлоқ хўжалик корхоналарига, 467,7 минг гектари (13,0 фоиз) дехқон ва 3082,6 минг гектари (84,9 фоиз) фермер хўжаликларига бириктирилган.

Бу хўжаликлар, шахслар ўзлари фойдаланиб турган ерларни сотиши ёки сотиб олиши мумкин эмас. Фақат узоқ ёки қисқа муддатли ижарага беришлари мумкин. Ердан бундай фойдаланишнинг сабаби Ўзбекистонда, умуман

Марказий Осиёда экин майдонларининг чекланганлигидир, чунки дехқончилик тарихан суғориш маданиятига асосланган. Сув ресурсларининг чекланганлиги ўзлаштиришга яроқли ер фондидан тўла фойдалана олмасликнинг асосий сабабидир.

Умумий экин майдонининг деярли 45,0 фоизига донли экинлар, қарийб 38,0 фоизига техника экинлари экилади. Шундан, техника экини ҳисобланган пахта экиладиган ер майдони 34 фоизни ташкил этади. Озуқа экинлари экиладиган ер майдони 92 8,7 фоизни, сабзавот етиштириладиган ер майдони 5,0 фоизни ташкил этади.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги экин майдони ўсмади, балки камайди. Фақатгина 2010-2015 йилларда қишлоқ хўжалиги ер мулки 8422 гектарга қисқарди. Экин майдонларининг қисқариши бундан кейин ҳам давом этиши мумкин, чунки саноат ва уй-жой, майший, йўл қурилишлари ҳисобига бу тенденция ўз кучини саклаб қолади. Экстенсив тараққиёт ўз имкониятларини тугаллаб бормоқда. Кейинги йилларда дон экинлари ҳисобига пахта майдонлари анча қисқарди. Гарчи дон экин майдонлари ўсишига қарамасдан, барча қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг ўсишида жиддий силжиш бўлмади, чунки барча экин майдонлари улуши қисқарди (1.3.3-жадвал).

Қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдони - доимий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етказиш учун фойдаланиладиган ерлар. Унга хайдалиб экин экиладиган, бўз ерлар, кўп йиллик дарахтлар, пичанзор ва яйловлар киради. Қишлоқ хўжалиги ерлари ижарага, қишлоқ хўжалиги корхоналарига доимий ва вақтинча фойдаланиш учун, фермер ва дехқон хўжаликларига бириктириб қўйилган.

1.3.3-жадвал

Қишлоқ хўжалиги ерларининг ердан фойдаланувчилар бўйича тақсимланиши, 1 январь ҳолати, минг гектар⁷

Йиллар	Жами ер майдони	Кишлоқ хўжаликкорхоналари ва хўжаликларнинг ерлари	Шу жумладан:	
			Фермер хўжаликлигининг	Дехқон хўжаликлирининг
Боғлар ва узумзорлар				
2006	335,8	321,7	95,6	74,5
2010	347,8	334,4	284,7	78,9
2012	356,7	343,0	284,6	79,8
2014	367,9	354,0	289,0	79,7
2015	371,9	358,1	293,4	79,8
Пичанзор ва яйловлар				
2006	21207,4	12850,1	894,9	-
2010	20776,6	11973,6	1381,0	-
2012	20750,4	11123,7	1357,2	-
2014	20636,9	11143,8	1384,4	-
2015	21125,6	11134,2	1407,5	-

Суғориладиган маданий тупроқлар алоҳида типни ташкил этади. Республика умумий ер майдонининг 3713,8 минг гектарида сугориб дехқончилик қилинади. Бу қишлоқ хўжалиги умумий ер майдонининг 23,8 фоизи демакдир. Қолган қисми лалми ерлар, яйлов ва озроқ қисми тоғ ўрмонзорларидан иборат. Суғориладиган майдонлар дашт ва бўз ерларда жойлашган. Суғориладиган ерларнинг 60 фоизини автоморф тупроқлар ташкил этади. Улар йирик дарёларнинг дельталари ва ўзлаштирилган водийлар, шунингдек, тоғ олди текисликларидан иборат. Мирзачўл ва бошқа зоналарда суғориш натижасида ер ости сувлари кўтарилиб, ҳозир тупроқ гидроморф ҳолатидадир.

Суғориладиган ерларнинг катта қисми Фаргона водийсида, Зарафшон водийсида ва Амударё қўйи оқимини эгаллаган.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида

Лалми ерларнинг катта майдонлари Қашқадарё, Самарқанд, Тошкент ва Жиззах вилоятларида жойлашган.

Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг ер ресурсларини икки тоифага бўлиш мумкин: 1) текисликдаги тупроқлар - сур-қўнғир, чўл-кум тақирлар, тақир тупроқлар, ўтлоқи тупроқлар, ботқоқ ва ботқоқ-ўтлоқи тупроқлар, шўрхоклар, ўтлоқи воҳа; 2) тоғ тупроқлари - кул ранг (бўз) ерлар, жигарранг тупроқлар, қора-қўнғир тоғ ўрмон тупроқлари, рангли-қўнғир баланд тоғ тупроқлари.

Суғориладиган ерлар мамлакатнинг олтин фонди хисобланади. Бугунги кунда суғориладиган ер майдони қарийб 3 млн. 714 минг гектардан иборат бўлиб, бу жами қишлоқ хўжалиги ер майдонининг тахминан 24 фоизини ташкил этади.

Ер ресурсларини бошқариш давлат ер сиёсати орқали амалга оширилади. Унинг мақсади мамлакат барқарор ижтимоий-иктисодий ривожланишининг ажралмас шарти бўлган ер ресурсларидан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш самардорлигини ошириш орқали аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилашдан иборатdir. Ҳозирги даврдаги асосий вазифа ерга эгалик муносабатларини ва ердан фойдаланишнинг ташкилий-иктисодий механизмини тартибга солишни такомиллаштиришdir. Ер ресурсларини бошқариш ва ер муносабатларини такомиллаштириш механизми қуидагиларни ўз ичига олиб, худди ана шу механизмлар орқали давлат ер сиёсатининг мақсад ва вазифалари юзага чиқади:

- давлат ер сиёсатини формаллаштирадиган (расмийлаштирадиган) ва ер муносабатларини қайта куришни меъёрий-хуқуқий тартибга солишни таъминлайдиган қонуний асосни такомиллаштириш;

- ер муносабатларини тартибга солиш, ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш борасидаги давлат бошқарув хизматлари таркибини ривожлантириш;
- давлат ер сиёсати доирасида юридик, иқтисодий ва техник тадбирлар тартиботи сифатида ер қурилишини амалга ошириш;
- ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш бўйича келиб чиқкан келишмовчиликларни мавжуд қонунчилик асосида ҳал қилиш мақсадида давлат ер назоратини кучайтириш;
- ахборот ва рўйхатга олиш тартиботи сифатида замонавий давлат ер кадастрини яратиш ва жорий қилиш. Бу тартиб, ўз нағбатида, ер ресурсларини бошқариш механизми барчаунсурларининг амал қилиш ва ривожланишини таъминлайди.

Сўнгги йилларда фермерлар учун ижара мулки ҳукуки асосида ажратиладиган ер майдонларини оптималлаштириш чора-тадбирлари кўрилмоқда. Бу, аввало, суғориладиган дехқончилик шароитида, сув тақчиллиги ва ерларнинг аксарият қисми кучли шўрланган бир вазиятда турли ҳудудлар экин майдонлари амалда тупрок унумдорлиги ва ер бонитети бўйича кескин фарқ қилиши билан боғлиқ.

Шу муносабат билан ер майдонларининг оптималлаштирилиши натижасида 2015 йилда 17 минг 500 дан ортиқ янги фермер хўжалиги ташкил этилди.

Хукуматнинг 2020 йилгача пахта хом ашёсини етиштириш ва уни давлат томонидан харид қилиш ҳажмини 3 миллион 350 минг тоннадан 3 миллион тоннага босқичма-босқич қисқартириш мўлжалларига мувофиқ, 170 минг 500 гектар суғориладиган ер паҳтадан бўшаши режалаштирилмоқда. Гап, ҳосилдорлиги 12-15 центнердан ошмайдиган паст бонитетли,

асосан шўрланган, шунингдек, пахта етиширишга яроқсиз бўлган тоғолди ерлар ҳақида бормоқда.

Пахтадан бўшаган экин майдонларида, аввало, сабзавот ва картошка, шулар қаторида озуқа экинлари, ёғ-мой олинадиган ва бошқа ўсимликлар экиласди, боғ ва узумзорлар барпо этилади.

Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замона-вий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошокли дон етиширишни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиширишни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ваузумни 21,5 фоиз, гўшт етиширишни 26,2 фоизга, сутни 47,3 фоиз, тухумни - 74,5 фоизга кўпайтириш, балиқ етиширишни 2,5 марта ошириш кўзда тутилмоқда.

Ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш иқтисодиёт тармоқ ва соҳалари ўртасида ер ресурсларини мақсадга мувофиқ тақсимлаш, барча секторларда ундан фойдаланиш натижаларини жиддий яхшилаш билан боғлиқ. Хўжалик юритиш фаолияти жараёнида бош йўналиш ерларни тақсимлашда қишлоқ хўжалиги эҳтиёжларини максимал тартибга солиш, унинг таркибини такомиллаштиришдан иборат. Аммо ерлардан фақат қишлоқ хўжалиги мақсадларида фойдаланилмайди. Мамлакат иқтисодиётини ҳар томонлама ривожлантириш саноат, транспорт, уй-жой, қурилиш ва рекреацион мақсадларга, шунингдек, ишлаб чиқариш инфратузилмаси тармоқлари учун ҳам янги ерларни ажратишни тақозо этади.

Ер ресурсларидан фойдаланиш назорати Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва «Ергеодез-кадастр» Давлат қўмитасига юклатилган.

Ўзбекистоннинг сув ресурслари дарёлар, сел оқими, каналлар, кўл ва сув омборларидағи сувлардан таркиб топади. Унинг асосий сув манбаи - дарёлардир. Дарёлар тоғлардан бошланади. Тоғларда ёғингарчилик кўп, буғланишга кетадиган йўқотишлар эса кам.

Ўзбекистоннинг бош сув ўзанлари Амударё (1415 км) ва Сирдарё (2122 км) ҳисобланади. Ҳар иккаласининг суви ҳам республика худудидан ташқарида ҳосил бўлади. Улардан ташқари Норин, Қорадарё, Сўх, Чирчик, Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё, Шерободдарё йирик дарёлар жумла-сига киради. Бу дарёларнинг кўпчилиги ўзларининг ўрта ва қўйи оқимлари бўйича Ўзбекистон худудидан оқиб ўтади. Ўзбекистонда ҳаммаси бўлиб, 50 га яқин дарё бўлиб, улардан 10 тасининг узунлиги 150 км дан ошади. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги суғориш маданиятига асослангани учун бу ерда каналлардан фойдаланишга алоҳида эътибор берилади. Улар учга бўлинади: умумий, яъни республика аҳамиятига эга бўлган каналлар, хўжаликлараро ва ички хўжалик каналлари. Йил давомида бу каналлар, сувни истеъмолчиларга узатади. Каналлардан асосан суғоришда, шунингдек, электр энергияси олишда фойдаланилади. Ўзбекистоннинг энг катта канали Катта Фарғона каналидир. У 1940 йилда ишга туширилган, узунлиги 270 километр, 317 минг гектар ерни суғориш имконини беради. Энг қадимийси Сурхондарё вилоятидаги Занг канали бўлиб, 1912 йилда қазилган. Кейинги йилларда Жанубий Мирзачўл, Аму - Қорақўл, Аму - Бухоро, Аму - Занг, Катта Андижон, Катта Намангандан каналлари ишга туширилди. Улар сувларини асосан Амударё ва Сирдарёдан олади.

Сирдарё ва Амударё йўналишида 56 та турли хил кўллар бўлиб (Оролдан ташқари), уларнинг майдони 3705 кв. км.

Энг йирик кўл Орол денгизидир. Орол ҳам ўз сувини Амударё ва Сирдарёдан олади.

Кўлларнинг кўпчилиги 2000-3000 метр баландликдаги тоғда жойлашган. Тоғ кўлларининг майдони, одатда, 1 кв км дан ошмайди. Текисликдаги кўллар дарё ва ирригация тизимлари оқаваларидан ҳосил бўлган кўллардан иборат. Уларнинг умумий сони 5 мингдан ошади. Дарё кўллари кўпинча Амударё ва Сирдарё қайирларида учрайди. Ирригация тизимларидан чиқариб юбориладиган ташлама кўллар коллектор-дренаж ишларининг яхшиланиши билан барҳам топиб кетмоқда.

Суғориладиган ерларнинг сувга эҳтиёжи йил давомида бир хил эмас. 80 фоиз сув вегетация даврида суғориш учун сарф қилинади. Сувнинг қолган қисми кузги-қишки юмушлар ва суғориладиган ерларнинг шўрини ювиш мақсадида фойдаланилади. Сув ресурсларининг энг катта истеъмолчиси дехқончиликдан ташқари саноат корхоналари ва аҳолидир.

Республикада кўплаб сувни қочириш-суғориш иншоотлари курилган. Суғориш ўзанлари тақсимлаш ва хўжалик шохобчаси 100 минг км. дан ошиб кетади. Янги ўзлаштирилган сувсиз ёки кам сувли минтақаларни сув билан таъминлаш учун гидроэлектр станциялари билан бирга гидроузеллар мажмуаси ва сув омборлари курилди.

Шундай қилиб, бугунги кунда Ўзбекистонда қудратли замонавий сув хўжалиги вужудга келди. Унга йирик давлат суғориш тизими, сув омборлар, сел сувини тўплаш омборлари, сув кўтариб узатиш, бош сув тўплаш қурилмалари, улкан электр насос станциялари ва 150 минг турли хил иншоотлар кирган (1.3.4-жадвал).

1.3.4-жадвал

Ўзбекистоннинг асосий сув омборлари⁸

Номи	Қайси дарё суви қўйилади	Майдони, кв. км	Ҳажми, млн. куб. метр
Чордара	Сирдарё	900	5700
Қайроққум	Сирдарё	5,3	4200
Чорвоқ	Чирчик	40	2000
Каттақўрғон	Зарафшон	83,5	845
Жанубий Сурхон	Сурхондарё	65	800
Чимқўрғон	Қашқадарё	49,2	500
Қўйимозор	Зарафшон	16,2	280
Пачкамар	Ғузордарё	13,8	280
Каркидон	Исфарасой	9,5	218
Андижон	Қорадарё	55,5	190,0
Косонсой	Косонсой	5,65	100
Жиззах	Сангзор	12,7	87,5
Туябўғиз	Оҳангарон	185,0	25,0

Саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиши, урбанизациянинг юқори суръатлари сув ресурсларидан фойдаланишни кенгайтиришга олиб келмоқда.

Мамлакатимизда сув ресурсларини бошқариш инсон ҳаёт фаолияти ва табиат тизими ҳаракатининг асоси сифатида улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш мақсадида амалга оширилади. Сувни муҳофаза қилиш тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни мувофиқлаштиришни Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси томонидан амалга оширилади. У бу борадаги қонунчилик хужжатлари ва стандартлари лойиҳаларини ишлаб чиқади. Соғлиқни сақлаш вазирлиги ичимлик сувининг сифати стандартларини белгилайди ва бу борадаги

⁸ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида

мониторинг ишларини олиб боради. Коммунал хизмат агентлиги эса сув билан таъминлаш ва канализация тизимини режалаштириш, қуриш ва эксплуатация қилиш, оқар сувни тозалаш ишлари билан шуғулланади.

Ўзбекистон катта ер-сув ресурсларига эга. Улар қишлоқ хўжалигининг ривожланишига кенг имкониятлар яратиб беради. Аммо, ер-сув ресурсларидан фойдаланишини мақсадга мувофиқ деб бўлмайди. Ўлка ўзининг иссиқ ва қуруқ, кескин ўзгарувчан иқлими билан ажралиб туради. Унинг текислик қисмида ўртача йиллик ёғин миқдори 120-200 мм, тоғли худудларда 1000 мм гача. Иссиқлик ва ёруғликнинг сероблиги пахта, каноп, узум, турли хил мевалар, полиз-сабзавот етказишга қулай. Қолаверса, бу ердаги тупроқ-иклим шароити йил давомида бир неча марта ҳосил йигиштириб олиш имкониятини беради.

Лекин ер-сув ресурсларидан фойдаланиш бетартиб ва мақсадга мувофиқ бўлмаган ҳолда кечди. Қатор йиллар давомида экин майдонлари ўсиб келди. Бу асосан янги ерларни ўзлаштириш хисобига амалга ошди. Ўзлаштирилган ерларга сувталаб пахта экини экилди.

Ўзбекистон ер-сув фондидан экстенсив фойдаланиш қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришини муттасил оширишга қаратилган эди. XX асрнинг 80-йилларига келиб парадокс вазият юзага келди: ҳосилдор ерлар кўп, аммо озиқ-овқат камчил.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, кимёвий ўғитларни қўплаб қўллаш ҳосилдорликка ижобий таъсир қилса-да, шу билан бирга тупроқ таркибини бузди, оқибатда унинг ҳосилдорлигига путур етказди. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган хлор

бирикмалари жуда заҳарли бўлиб, сув ҳавзаларига тушиб, фло-ра ва фаунага ҳалокатли таъсир кўрсатди.

Қишлоқ хўжалиги экинлари майдонларининг кенгайтирилиши атроф-муҳитга салбий таъсир ўтказди. Айрим мутахасислар қишлоқ хўжалигининг устун экстенсив йўлдан ри-вожланишини зарурий шарт деб ҳисоблаб, уни демографик вазият, яъни аҳолининг табиий ўсиши билан боғладилар. Аммо сув ва ер ресурсларидан оқилона фойдаланмаслик Орол сатхининг, Амударё, Сирдарё ва бошқа сув манбаларининг кескин қисқаришига олиб келди, экологик тангликни келтириб чиқарди. Озиқ-овқат муаммоси эса тўла ҳал бўлмади, кўп миқдорда гўшт, ғалла ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ташқаридан келтирилди.

Ўзбекистонда сув ресурсларининг миқдор ва сифат танглиги бундан кейин ҳам кучайиб боради. Бунинг устига дарёлар ишлаб чиқариш, майший тармоқ оқавалари, химикатлар билан ифлосланмоқда. Натижада мамлакатнинг асосий сув томирла-ри - Амударё, Сирдарё, Зарафшон ва бошқа дарёлар ичимлик суви билан таъминлашда амалда яроқсиз бўлиб қолмоқда.

Орол денгизи сув режимининг бузилиши, сатхининг кескин пасайиши Оролбўйи табиий-иклим шароитига ҳалокатли таъсир кўрсатмоқда. Бу ерда юзага келган аҳвол ердан кўп йиллар давомида экстенсив фойдаланишнинг бевосита оқибатидир.

Ҳолбуки, сув ресурслариниг тақчиллиги туфайли Ўзбе-кистонда экин майдонларининг кенгайиши имкониятлари чекланган. Аҳоли сони кўпаймоқда, республиканинг ҳар бир аҳолиси ҳисобига экин майдони миқдори эса қисқармоқда. Бундай шароитда қишлоқ хўжалик маҳсулоти етштиришни ўстириш фақат интенсив тараққиёт ҳисобига, яъни экин май-

дони бирлигидан маҳсулот чиқишини кўпайтириш ва чорва маҳсулдорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги таркибини такомиллаштириш ҳисобига амалга ошади. Аҳволни яхшилаш учун инвестиция сиёсатини кескин ўзгартириш, қишлоқ хўжалигига капитал маблағларнинг асосий қисмини сувни тежовчи тадбирлар ўтказиш ва ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга йўналтириш лозим.

Эрозия жараёни мамлакат ер бойлигига жиддий зарар етказади. Тупроқни муҳофаза қилиш тадбирларига алоҳида эътибор бериш, унинг ювилиб кетишига йўл қўймаслик, гумус қисмини асраш керак.

Сув омборлари ва тўғонларининг кўплаб қурилиши, шоли ва бошқа кўп сув талаб қилувчи экинларнинг экилиши, сувнинг тежалишини таъминлайдиган технологияларни (томчилаб суғориш) ўзлаштирумаслик сув захираларининг янада камайишига олиб келди.

Ўзбекистонда табиатдан фойдаланишнинг ўзига хос ва-зифаларидан бири ана шу ажойиб флора ва фаунани сақлаб қолиш, уларни оммавий қирилиб кетишдан сақлашдир. Сув ресурсларининг камайиб бораётганлиги, тоғолди ва дарёбўйи зоналарининг экстенсив хўжалик юритиш натижасида кўплаб ўзгартирилиши, пестицидлар миқдорининг ер ва сув таркибида ошиб бораётганлиги улар ҳаётига жиддий хавф туғдирмоқда.

Шуни ҳисобга олган ҳолда табиатни муҳофaza қилиш бўйича қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада табиатни муҳофaza қилиш бўйича Давлат қўмитаси, парламентда экология бўйича маҳсус депутатлар комиссияси, табиат ва атроф-муҳитни муҳофaza қилиш бўйича Республика жамияти иш олиб бормоқда. Глобал экологик жамғарма агентлиги,

Оролни қутқариш жамғармаси тузилган. «Экосан» халқаро жамғармаси ишлаб турибди.

Аммо табиатни асраш, ундан фойдаланишни яхшилаш ишлаб чиқариш ва унинг тузилмаси билан яқиндан боғлиқ ҳодисадир. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши табиат ресурсларидан фойдаланишнинг илғор усул ва технологиясига секин ўтказилаётган ва бошқа бир қатор сабаблар, ишлаб чиқариш жараёнларининг охирига етказилмаганлиги билан тавсифланади. Нафақат паҳтанинг асосий қисми, балки жун, пилла ва бошқа қатор қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳам хом ашё сифатида экспорт қилинади. Минерал-хом ашёлар ва ёқилғининг барча турларини, рангли металларни қазиб олишганча ўсади.

Табиий ресурслардан фойдаланишнинг жадаллашувини ишланадиган ер майдонларининг тез кенгайиши ҳам кўрсатади. Республикада сув хўжалик курилиши кенг миқёсда амалга оширилди ва янги ерлар ўзлаштирилди. Ерларни ўзлаштириш ҳажмларини кўпайтиришда капитал маблағларнинг асосий қисми - 80-90 фоизи янги қурилишга, оз қисми эса эскидан сугорилиб келинаётган экинзорларнинг мелиоратив ҳолатини ушлаб туриш ва яхшилашга қаратилди.

Ўзбекистон сугориладиган майдон, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг қиймати, сувдан фойдаланиш бўйича минтақада етакчи ўринни ва мавжуд имкониятлардан фойдаланиш даражаси - ҳар гектар ердан олинадиган фойда, фонд санарадорлиги, сарфланган сувнинг ҳар 1000 куб метри ҳисобига фойда бўйича эса, охирги ўринни эгаллаб келди. Янги ерларни ўзлаштириш ва сув хўжалиги курилишига берилиб кетиш ишлаб чиқариш фондларини кескин ўстиришга олиб келди;

1 гектар ер ҳисобига асосий ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик ошди, лекин фонд самарадорлиги камайди.

Маълумки, ишланадиган ер майдонларининг ўсиши қишлоқ хўжалик маҳсулотларини кўпайтириш маъносида маълум ижобий самара берди. Аммо, у шу билан бирга тупроқка ўз салбий таъсирини кучайтирди, дехқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш қишлоқ хўжалигидаги ер майдонлари ўсишидан паст бўлиб қолди. Узоқ йиллар мобайнида асосий эътибор ерларнинг сифат ҳолатини яхшилашга қаратилмади, натижада қишлоқ хўжалигига жуда катта зарар етказилди; ерлар ботқоқлашди, шўр босди, эрозия кучайди, тупроқ унумдорлиги пасайди.

Бунга кўп жиҳатдан пахта яккаҳокимлиги сабабчидир. Мустақилликкача пахта майдонларини энига ва бўйига кенгайтириш давом этди. Натижада республикада сув тақчиллиги муаммоси пайдо бўлди.

2-БОБ. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилган ислоҳотларнинг таркиби ва ривожлантириш йўналишлари

2.1. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг ривожланишидаги натижалар ва тенденциялар

Қишлоқ хўжалиги – Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоғи ҳисобланади. Бу тармоқ мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига, қайта ишлаш саноати тармоқларининг эса хомашёга бўлган талабини қондиради. Озиқ-овқат маҳсулотларининг 90 фоизга яқини агарар тармоқда тайёрланади. Қишлоқ хўжалиги республикамизнинг истеъмол бозорига озиқ-овқат маҳсулотлари ва қайта ишлаш саноатига хомашё етказиб бериш билан бирга, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё саноати каби бир қатор тармоқлар маҳсулотлари учун кафолатли бозор бўлиб ҳам ҳисобланади.

2015 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг 16,2 фоизи қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келди. Агарар тармоқ юртимиз аҳолисининг салмоқли қисмини иш ўринлари билан таъминлаб келмоқда. Шу жиҳатдан қишлоқ хўжалигини ривожлантириш масаласи республикамиз иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Мамлакатимизда бозор ислоҳотлари, аввало, қишлоқ хўжалигига мулкчилик муносабатларини, ерга бўлган эгалик тушунчаларини ўзгартиришдан бошланди десак, нотўғри бўлмайди. Чунки, мустақиллик арафасида ислоҳотларнинг муҳим йўналишларидан бири аҳолига томорқа ерларини бўлиб бериш, қишлоқ хўжалигига кишиларга тадбиркорлик эркинлигини беришдан бошланди. Қишлоқ хўжалигига давлат ва жамоа хўжаликларини бошқариш тизимини ўзгартириш, фермер ва деҳқон хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш ва рағбатлантиришга қаратилган ҳукумат саъй-харакатлари мустақилликнинг дастлабки йилларидан жадаллашди. Ўзбекистонда асрлар давомида ривожланиб келаётган бой

дехқончилик маданияти ва аҳолининг ерга бўлган қадриятлари муҳим омил бўлиб хизмат қилди.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида таркибий, тузилмавий, мулкий, худудий ва ташкилий-хуқуқий ўзгаришларнинг миқёси катта бўлди. Ислоҳотлар стратегиясида аграр соҳа давлат ва ҳукуматнинг доимий эътибор марказида бўлди.

Ўзбекистонда аграр ислоҳотларнинг амалга оширилиши ва ерга мулкчилик муносабатларининг ўзгартирилиши натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг мулкчилик шакллари бўйича таркибида ҳам сезиларли ўзгаришлар содир бўлди (2.1.1-жадвал).

2.1.1-жадвал

Ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг хўжалик юритиш субъектларига кўра тузилиши, жамига нисбатан, %⁹

Йиллар	Жами	Жумладан,		
		Қишлоқ хўжалиги корхоналари	Фермер хўжалиги	Дехқон хўжалиги
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари				
2000	100	27,8	5,5	66,7
2005	100	14,0	24,3	61,7
2011	100	2,2	35,0	62,8
2012	100	2,1	35,1	62,8
2013	100	2,0	35,2	62,8
2014	100	2,0	32,9	65,1
Дехқончилик маҳсулотлари				
2000	100	46,4	9,7	43,9
2005	100	21,4	46,1	37,1
2011	100	1,1	55,4	43,5
2012	100	1,1	56,0	42,9

⁹9 Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари

2013	100	1,0	57,4	41,6
2014	100	1,0	57,9	41,1
Чорвачилик маҳсулотлари				
2000	100	9,0	1,3	89,7
2005	100	4,7	2,7	92,6
2011	100	3,8	5,0	91,2
2012	100	3,5	4,4	92,1
2013	100	3,4	4,1	92,5
2014	100	3,2	4,0	92,8

Аграп соҳада мулқчилик муносабатларининг ўзгартирилиш натижасида яратилаётган ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларида хўжалик юритувчи субъектларнинг салмоғи ўзгармоқда. Хусусан, 2000-2014 йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг хўжалик юритиш субъектларига кўра тузилишидаги ўзгаришлар юқоридаги жадвал маълумотларида ўз ифодасини топмоқда. Жами қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳиссаси 2000 -2014 йилларда 27,8 фоиздан 2,0 фоизга камайган. Аксинча, фермер хўжаликларининг ҳиссаси 5,5 фоиздан 32,9 фоизга ошган. Дехқон хўжаликларининг улуши эса қисман, яъни 66,7 фоиздан 65,1 фоизга қисқарган.

Бу тенденция дехқончилиқда янада яққолроқ намоён бўлмоқда. Масалан, 2000-2014 йилларда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг дехқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги ҳиссаси 46,4 фоиздан 1,0 фоизга камайган, фермер хўжаликларининг ҳиссаси эса 9,7 фоиздан 57,9 фоизга ошган. Дехқон хўжаликларининг улуши эса, юқоридаги каби, қисман, яъни 43,9 фоиздан 41,1 фоизга қисқарган.

Чорвачиликда хўжалик юритувчи субъектларнинг улуши дехқончилиқдаги сингари кескин ўзгармаган. Ҳар учала ҳолатда ҳам асосий ўзгаришлар қишлоқ хўжалиги корхоналари улушкининг кескин камайиши ва

фермер хўжаликларининг улуши жадал ортиши ҳисобига содир бўлган. Чунки, асосий эътибор бу йилларда хўжалик юритишда фермерлик фаолиятини юқори мавқега олиб чиқишига қаратилган.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми асосий маҳсулот турлари бўйича кескин ошиб борди. 2000-2013 йилларда донли экинлар етиштириш ҳажми 1,8 баробар, жумладан, буғдой етиштириш ҳажми 1,8 баробар ошди. Пахта етиштириш - 1,15 марта, картошка етиштириш - 2,8 марта, сабзавотлар етиштириш - 3,0 марта, узум етиштириш - 1,9 марта кўпайтирилди. Бу йилларда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ҳам ортиб борди. Жумладан, гўшт (тирик вазнда) ишлаб чиқариш ҳажми 1,9 марта, сут ҳажми 2,0 марта, тухум ҳажми 3,6 марта кўпайтирилди (2.1.2-жадвал).

2.1.2-жадвал

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари, минг тонна¹⁰

Кўрсаткичлар	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Донли экинлар	3929,4	6401,8	7404,1	7054,0	7519,5	7800,0	8050,5
Жумладан, буғдой	3532,0	5927,8	6657,3	6444,9	6612,2	6876,0	6956,0
Пахта	3002,4	3728,4	3404,0	3500,0	3460,1	3360,0	3400,2
Картошка	731,1	924,2	1694,8	1862,6	2057,1	2122,2	2452,4
Сабзавотлар	2644,7	3517,5	6346,5	6994,0	7767,4	8400,0	9286,7
Узум	624,2	641,6	987,3	1090,2	1206,0	1344,2	1441,2
Гўшт(тирик вазн)	841,0	1061,0	1461,0	1564,2	1672,9	1787,8	1906,3
Сут	3631,0	4563,0	6169,0	6766,2	7310,9	7885,5	8431,6
Тухум, млн. дона	1054,0	1967,0	3062,0	3441,7	3873,7	4388,1	4950,0
Коракўл тери, минг дона	747,0	689,0	935,0	1022,3	1116,9	1062,1	1061,3

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари

Ғалла етиштириш 2013 йилда 2000 йилга нисбатан 2 баробар, картошка - 3,1 марта, сабзавот - 3,2 баробар, узум - 2 марта, гүшт ва сут - 2,1 карра, тухум - 3,4 баробар ошди. 2013 йилда 7 миллион 800 минг тонна ғалла, 8 миллион 400 минг тонна сабзавот етиштирилди, 3 миллион 360 минг тоннадан ортиқ пахта хом ашёси етказиб берилди. Айтиш лозимки, 2014 йилда 3 млн. 400 минг тонна пахта, 8 млн. 50 минг тонна ғалла етиштирилди. 1 млн. 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди. 2012-2014 йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланган ҳолда, сабзавот етиштириш 16,3 фоиз, полиз экинлари 16,6 фоиз ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди.

Бу кўрсаткичлар Ўзбекистон аҳолисини асосий турдаги озиқ овқат маҳсулотлари билан таъминлаш даражаси ҳам қарийб шу нисбатларда яхшиланаётганлигини билдиради. Бошқача айтганда, буғдой етиштириш ҳажмининг кўпайиши нон ва нон маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ортишига, гўшт ишлаб чиқариш ҳажмининг кўпайиши гўшт маҳсулотлари ҳажми ортишига, худди шундай, сут ишлаб чиқариш ҳажмининг кўпайиши сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ортишига олиб келмоқда. Бу - агросаноат мажмуасининг хом ашё базаси ҳамда такрор ишлаб чиқариш миқёсларининг кенгаяётганлигини ҳам билдиради (2.1.3-жадвал).

2.1.3-жадвал

Хўжалик юритиш шаклларига кўра асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш, жамига нисбатан, %¹¹

Маҳсулот турлари	Хўжалик юритиш шакллари					
	Қишлоқ хўжалиги корхоналари		Фермер хўжалиги		Дехқон хўжалиги	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Донли экинлар	1,1	1,2	80,6	80,7	18,3	18,1
Пахта	0,5	0,6	99,5	99,4	-	-

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари

Картошка	0,8	0,8	21,4	23,7	77,8	75,5
Сабзавотлар	0,8	0,7	35,4	35,2	63,8	64,1
Узум	1,5	1,7	55,8	55,0	42,7	43,3
Гўшт(тирик вазн)	2,7	2,6	2,6	2,7	94,7	94,7
Сут	0,6	0,6	3,4	3,5	96,0	95,9
Тухум, млн. дона	34,6	33,4	10,9	12,0	54,5	54,6

Хўжалик юритиш шаклларига кўра асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш хажми кўрсаткичлари қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер хўжаликлари ва дехқон хўжаликларининг аграр соҳадаги аҳамиятини ифодалайди. Асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда хўжалик юритиш шаклларининг ҳиссаси турлича. Масалан, фермер хўжаликлари пахта ва донли экинлар етиштиришда мутлақ устун мавқени эгалламоқда, қарийб 81 фоиз донли экинлар ва деярли 100 фоиз пахта фермер хўжаликлари томонидан етиштирилмоқда.

Дехқон хўжаликлари эса картошка ва сабзавотлар етиштиришда, гўшт ва сут ишлаб чиқаришда салмоқли улушга эга. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг тухум ва парранда гўшти ишлаб чиқаришдаги салмоғи йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бу ҳолат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишда қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер хўжаликлари ва дехқон хўжаликларининг ишни ташкил этишлари, миқёсни қамраб олишлари даражаси турличалиги билан изоҳланади. Ишлаб чиқаришни ташкил этиш, уни бошқариш ва самарадорлигини ошириб бориш нуқтаи назаридан фермер хўжаликларининг йилдан-йилга роли ва аҳамияти ошиб бормоқда. Истиқболда кўптармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалигига ҳал қилувчи роль ўйнайди. Уларнинг моддий-техник базасида агросаноат мажмуаси корхоналари янада тараққий топиши мумкин. Қишлоқ хўжалиги тармоғи иқтисодий ривожланишининг муҳим сифат кўрсаткичларидан бири - бу дехқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлиги ҳисобланади. Чунки, Ўзбекистон шароитида сув ресурсларининг ва суғориладиган унумдор ер майдонларининг чекланганлиги

дехқончилик экин майдонларидан фойдаланишда интенсив омилларнинг аҳамиятини оширишни тақозо этади.

Кейинги йилларда асосий турдаги дехқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлигини интенсив йўллар билан муттасил оширишга эришилмоқда. Хусусан, асосий турдаги дехқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлиги 2000-2013 йилларда 1,2-1,8 марта оширилди. Жумладан, бу кўрсаткич буғдойда -1,9 марта, пахтада -1,3 марта, картошкада -1,8 марта, сабзавотларда - 2,0 марта, узумда эса 1,8 мартани ташкил этди.

Кейинги йилларда 1 гектар ер майдонидан ўртача 45 центнер дон, 38 центнер шоли, 50 центнер маккажӯхори, 26 центнер пахта, 214 центнер картошка, 268 центнер сабзавотлар ва 201 центнер полиз экинлари етиштириб олинмоқда. Бу тупроқ унумдорлигини яхшилаш, янги навларни жорий этиш, агромелиоратив чора-тадбирларни амалга ошириш ва хўжалик юритишнинг самарали усуслари ва шаклларини қўллаш ҳисобига таъминланмоқда.

Қишлоқ хўжалигидаги муҳим таркибий ўзгаришлар чорвачиликда кузатилмоқда. Чорвачилик қишлоқ хўжалигининг меҳнат унумдорлигини ва ишлаб чиқаришда рентабелликни ошириш имкониятлари катта бўлган соҳаси ҳисобланади. Аммо, соҳа йирик инвестицияларни ва илфор технологияларни жалб қиласдан ривожлана олмайди. Бу борада давлат томонидан йирик дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилмоқда, давлат ва хусусий секторнинг ҳамкорлиги йўлга қўйилмоқда. Озиқ-овқат таъминотини йўлга қўйишда, аҳоли учун хавфсиз ва сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришда, озиқ-овқат саноати учун сифатли хом ашё етказиб беришда чорвачилик соҳасидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти муҳим аҳамият касб этмоқда. Чорвачилик соҳаси ривожланишининг айrim кўрсаткичлари қуйидагича ўзгармоқда. 2000-2013 йилларда йирик шохли моллар 2,1 марта кўпайди. Шундан, сигирлар 1,9 марта, кўй ва эчкилар 2,2 баробар, паррандалар 4,6 марта кўпайди. 2014 йил маълумотларига кўра, ҳозирда қарийб 11,0 млн. бош йирик шохли моллар, 4,8

млн. бошдан зиёд сигирлар, тахминан 18,5 млн. бош қўй ва эчкилар, шунингдек, 56,0 млн. бошдан зиёд паррандалар мавжуд.

Чорвачиликнинг ривожлантирилиши кўпроқ дехқон хўжаликларининг фаолияти самарадорлигига боғлиқ бўлмоқда. Чунки, чорвачилик маҳсулотларининг асосий турлари бўлган гўшт ишлаб чиқаришнинг 94,7 фоизи, сут ишлаб чиқаришнинг 96,0 фоизи дехқон хўжаликлари хиссасига тўғри келади.

Ўзбекистоннинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда Халқаро қишлоқ хўжалигини ривожлантириш фонди, Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Ислом тараққиёт банки, Глобал экологик фонд, Бирлашган миллатлар ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти билан ҳамкорлик муҳимдир. Уларнинг иштирокида кейинги йилларда 100 дан ошиқ лойиха ва грантларни амалга ошириш учун 1,1 млрд. доллардан ошиқ маблағ жалб этилган.

Айтиш мумкинки, республика ҳукумати фаолиятидаги энг долзарб ўйналишлардан бири қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чукур қайта ишлаш ва мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган сиёсатdir. Бу борада сўнгги йилларда давлатнинг эътибори аҳолини сифатли ва етарли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш чора-тадбирларига қаратилмоқда.

2.2. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг ташкилий ва ҳукуқий асосларининг такомиллашуви

Қишлоқ хўжалиги республика халқ хўжалигининг энг муҳим ва йирик тармоғи. Шунинг учун ҳам бу тармоқда ўтиш даврида бозор иқтисоди талабларига жавоб берадиган муносабатлар тизимини барпо этиш объектив зарурият ҳисобланади. Чунки маъмурий буйруқбозлик асосида марказдан режали бошқарилган иқтисодиёт шароитида қишлоқ хўжалигидаги давлат якка ҳокимлиги (қанча майдонга қандай экинлар экилиши, қандай маҳсулотларни, қанча миқдорда ишлаб чиқариш зарурлиги, уларни қатъий белгиланган баҳоларда сотиб олиш, ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлаш,

даромадни тақсимлаш, мулкий муносабатларда ва бошқаларда) тармоқда бозор иқтисоди муносабатларини талаб даражасида шакллантириш имкониятини бермайди. Дарҳақиқат, бозор иқтисоди аввалги иқтисоддан тубдан, шаклан ва мазмунан фарқ қиласи. Бозор иқтисодига ўтишда, шунингдек, бозор иқтисоди шароитида қишлоқ хўжалигида маълум муносабатларни қонунлар доирасида ҳал этишда давлатнинг раҳбарлиги бўлиши лозим. Лекин у қишлоқ хўжалигидаги корхоналарнинг тўлиқ эркинлиги билан боғлик ҳолда амалга оширилиши зарур. Қишлоқ хўжалигига давлат раҳбарлигини асосан давлат бош ислоҳотчи сифатида муттасил амалга ошириши мақсадга мувофиқдир.

Шунга асосланган ҳолда давлат қишлоқ хўжалигида бозор иқтисоди муносабатларини барпо этиш мақсадида ислоҳотлар мажмуини ишлаб чиқди ва уларнинг ҳуқуқий асосларини ҳам яратмоқда. Бунга Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган қонунлар, Президентнинг фармонлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари якъол мисол бўлади.

Аввало, аграр ислоҳотларнинг ҳуқуқий асослари бўлган қонунлар қабул қилинди. «Ер тўғрисида»ги (1990 йил 20 июнь), «Ўзбекистонда тадбиркорлик тўғрисида»ги (1991 йил 15 февраль), «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги (1991 йил 19 ноябрь), «Ижара тўғрисида»ги (1991 йил 19 ноябрь), «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги (1992 йил 3 июль), «Хўжалик жамиятлари ва ширкатлари тўғрисида»ги (1992 йил 9 декабрь), «Ер солиги тўғрисида»ги (1993 йил 6 май) қонунлар шулар жумласидан. Кейинчалик 1998 йил 28-30 апрелда «Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида», «Деҳқон хўжалиги тўғрисида», «Фермер хўжалиги тўғрисида» қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси қабул қилинди. Вазирлар Маҳкамасининг «Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари контрактация шартномаларини тузиш ва бажариш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори ҳамда Республика Президентининг «Иқтисодий ислоҳотларни янада чукурлаштириш, хусусий мулк

манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чоралари тадбирлари тўғрисида»ги ва бошқа фармонлари шулар жумласидан.

Мамлакатимизда давлат раҳбарлигига қишлоқ хўжалигини молиялаш, кредитлаш ҳамда солиқ тизимлари ишлаб чиқилиб, улар ҳаётга босқичмабосқич татбиқ қилинмоқда. Давлат, шунингдек, фан, техника, илғор ва самарали технологиялар тизимларини тармоқ миқёсида ишлаб чиқишга ҳам, қишлоқ ахолисини ижтимоийиктисодий ҳимоя қилишга ҳам раҳбарликни амалга оширмоқда. Қишлоқ хўжалигига давлатнинг бевосита раҳбарлигига аграр ислоҳотларнинг негизи ҳисобланган ер ва мулк ислоҳотлари амалга оширилмоқда, давлат ва жамоа хўжаликлари негизида шаклланган ва мазмунан янги жамоа, ширкат, фермер, дехқон хўжаликлари, қўшма корхоналар ташкил этилмоқда. Қишлоқ хўжалигидаги давлат корхоналарига давлатнинг раҳбарлик кўлами нодавлат хўжаликларга нисбатан кўпроқ. Шу билан биргаликда ўтиш даврида давлат талабини эътиборга олган ҳолда жамоа ва ширкат, фермер хўжаликларига ҳам қанча пахта, ғалла ва шоли маҳсулотлари етиштириш давлат буюртмаси шаклида белгилаб қўйилган. Бу ҳол кейинчалик камайиб, уни эркин бозор қонунлари асосида шартномалар бўйича амалга ошириш таъминланади. Демак, келажакда қишлоқ хўжалигига давлатнинг раҳбарлиги янада такомиллаштирилади. Бунинг учун давлатнинг узоқ муддатга мўлжалланган дастурлари ишлаб чиқиласди. Уларда томонларнинг манфаатларига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Дарҳақиқат, ишлаб чиқаришнинг равнақини факат манфаат таъминлайди. У моддий, маънавий ва бошқа шаклларда амалга оширилади.

Давлат бу тармоқ билан алоқадор бўлган тармоқларни ҳам (хизмат кўрсатувчи, қайта ишловчи, сотувчи) ислоҳ қилишга алоҳида эътибор берди. Натижада бу тармоқлардаги давлат корхоналари давлат акциядорлик корхоналарига, ташкилотларига айлантирилди. Масалан, пахта заводлари, ун, нон, ёғ-мой, гўшт комбинатлари, консерва заводларидир. Натижада шу тармоқларда бозор муносабатларини эркин амалга ошириш имкониятига эга

бўлган турли шаклдаги мустақил корхоналар, бирлашмалар, уюшмалар ташкил этилди. Уларнинг серқиррали фаолиятларини самарали бошқариши таъминлаш қобилиятига эга бўлган тармоқ ташкилотлари ҳам давлатнинг бевосита раҳбарлигига ташкил этилиб, такомиллаштирилмоқда. Чунончи, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги Мелиорация ва сув хўжалиги вазирлиги билан уйғунлаштирилиб, ягона Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигига айлантирилди. Унга 2001 йилда Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси ҳам қўшиб юборилди. 2003 йилда шу вазирлик таркибига «Ўзгўштуссаноат», «Ўзпаррандасаноат» акционерлик тармоқлари ҳам қўшиб юборилди. Натижада бу йирик вазирликнинг мақсади ва вазифаси тубдан ўзгартирилди. У ҳозирги даврда қишлоқ, сув ҳамда ўрмон хўжаликларида иқтисодий ислоҳотларнинг самарали тизимларини ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этиш билан шуғулланмоқда.

Аграр ислоҳотлар давлатнинг ерга мулкчилик муносабатлари ва ерда хўжалик юритиш усулларини ўзгартиришга қаратилган чора-тадбирлари бўлғанлиги боис, дастлаб аграр ислоҳотлар концепцияси мақсад ва вазифалари, йўналиши, уни ўtkазиш босқичлари белгилаб олинди.

Республикамиз қишлоқ хўжалигига босқичма-босқич амалга ошириб борилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг боришини таҳлил этиш асосида уларнинг қўйидаги асосий йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- мулкий ва таркибий ислоҳотлар;
- ердан фойдаланиш борасидаги ислоҳотлар;
- сув ва сувдан фойдаланиш муносабатларидаги ислоҳотлар;
- молия-кредит, солик ва суғурта соҳасидаги ислоҳотлар;
- нарх-наво тизимидағи ислоҳотлар.

Аграр соҳада амалга оширилаётган мулкий-таркибий ислоҳотларда биринчи навбатда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, турли мулк шаклларига, энг аввало хусусий мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш шаклларини жорий этишга муҳим эътибор қаратилди. Иқтисодий

ислоҳотларнинг дастлабки босқичлариданоқ зарар кўриб ишлаётган ширкат хўжаликларини босқичма-босқич тугатиб, фермер хўжаликларига айлантириш борасида йирик таркибий ислоҳотлар амалга оширилди. Бу ислоҳотлар натижасида 1999-2007 йилларда жами 2102 та истиқболсиз ширкат хўжалиги босқичма-босқич тугатилиб, уларнинг негизида 158738 та фермер хўжалиги ташкил этилган эди.

Пухта ўйланган дастур асосида 2008-2015 йиллар давомида ўтказилган мақбуллаштириш жараёни натижаларига қўра фермер хўжаликларининг ер майдонлари ҳажми мақбуллаштирилди.

Бу жараёнда фермер хўжаликларининг иқтисодий самарадорлигини ўстиришга имкон яратувчи қуйидаги омиллар эътиборга олинди:

- фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлган ер майдонларидан яхлит контурларда, ягона тартибда мақсадли ва самарали фойдаланишни таъминлаш;
- фермер хўжаликларининг қайси соҳага ихтисослашгани ва мамлакатимизнинг турли худудларидаги аҳоли зичлигини эътиборга олиш;
- сув ва бошқа моддий ресурсларни тежайдиган янги агротехнологияларни қўллашга қулай шароит яратиш;
- йириклаштирилган фермер хўжаликларининг комплекс механизациялашув борасидаги молиявий имкониятларини кенгайтириш;
- зарар билан ишлаётган ва ўзини оқламаётган кичик фермер хўжаликларининг фаолиятига барҳам бериш.

Амалга оширилган мақбуллаштириш жараёни натижасида, 2015 йил якунига қўра, республикамиздаги фермер хўжаликларининг сони 215 776 тадан 66134 тага ёки 69,4 фоизга камайтирилди, бунда бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ўртача ер майдони ҳажмини 27,4 гектардан 80,1 гектаргacha қўпайтиришга эришилди. Ўртача бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ер майдонини тармоқлар бўйича олиб қарайдиган бўлсақ, бу кўрсаткич пахтачилик ва ғаллачиликда 106,3 гектарга, сабзавотчилик ва полизчиликда

23,5 гектарга, боғдорчилик ва узумчилиқда 13,1 гектарга, чорвачиликда 205 гектарга тенг бўлмоқда

Республикамизда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали фаолият юритиши ва ривожланиб бориши қўп жиҳатдан улар учун яратилган шартшароитларга боғлиқдир. Бу борада айниқса қулай молия-кредит ва солик механизмларини шакллантириш муҳим ўрин тутади. Ислоҳотлар давомида фермер хўжаликларини молия-кредит ва солик механизмлари орқали қўллаб-куватлашнинг самарали тизимига асос солинди:

- давлат эҳтиёжи учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш тизими йўлга кўйилди;
- фермер хўжаликлари учун ерларнинг унумдорлигига боғлиқ бўлган ягона ер солиғи тўлаш бўйича имтиёзлар жорий этилди;
- фермерларга техника воситаларини имтиёзли шартлар бўйича лизинг асосида етказиб бериш тартиби жорий этилди;
- фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш тизими яратилди;
- балл бонитети паст бўлган ерларда пахта ва ғалла етиштирадиган фермер хўжаликларининг заарини қоплаш мақсадида уларга молиявий ёрдам бериш тизими жорий этилди;
- ирригация ва мелиорация тизимини давлат томонидан қўллаб-куватлаш амалиётга татбиқ қилинади.

Тижорат банклари ва бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит сиёсатида деҳқон (юридик шахс мақомидаги) ва фермер хўжаликлари учун бир қатор имтиёзлар белгиланган бўлиб, уларни қўйидагиларда кўриш мумкин:

- тижорат банкларининг имтиёзли кредит бериш маҳсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан берилган кредитлардан фойдалангани учун имтиёзли фоиз ставкаси миқдори Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қайта молиялаш ставкасининг 50 фоиздан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади;

- “Микрокредитбанк”нинг маблағлари ҳисобидан бериладиган, энг кам иш ҳақининг 200 баробаригача бўлган бошланғич сармоя учун микрокредитлар йиллик 5 фоизли ставкада, бизнесни кенгайтириш ва айланма маблағларни тўлдириш учун энг кам иш ҳақининг 500 баробаригача микрокредитлар Марказий банк қайта молиялаш ставкасидан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади;

- янги ташкил этилган, юридик шахс мақомига эга бўлган дехқон хўжаликларига энг кам иш ҳақининг 150 баробари, фермер хўжаликларига эса 300 баробари миқдорида бошланғич сармоя учун йиллик 5 фоизли имтиёзли кредитлар бериш йўлга қўйилди;

- давлат эҳтиёжи учун дон ва пахта етиширувчи фермер хўжаликларига бериладиган аванс маблағларининг олдиндан 3 фоизли имтиёзли ставка билан кредит тарзида берилиши йўлга қўйилди.

Кейинги йилларда фермер хўжаликларини молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштиришга эътибор берилмоқда. Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига ажратилаётган имтиёзли кредитларнинг йиллик фоиз ставкаси тижорат кредитлари фоиз ставкасидан 2-3 баробар паст бўлмоқда. Бу эса ўз навбатида фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан иқтисодий рафбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш сиёсатининг натижасидир ва фермерларнинг молиявий имкониятларини кенгайтиради.

Солиқقا тортиш ва солиқ тўлаш механизмини соддалаштириш мақсадида мамлакатимиз Президентининг Фармони билан фермер хўжаликлари томонидан тўланадиган тўққизта солиқ тури ўрнига 1999 йилнинг 1 январидан бошлаб қишлоқ хўжалиги корхоналари учун ягона ер солиғи жорий қилинган бўлиб, у ҳар томонлама қулайликка эга. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида қишлоқ хўжалиги соҳасида бир қатор солиқ ва божхона имтиёzlари қўлланади:

- янгидан ташкил этилган, пахта, ғалла, сабзавот, полиз, картошка ва бошқа маҳсулотлар етиширадиган фермер хўжаликлири 2 йил муддатга, боғдорчилик

ва узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари 5 йил муддатга ягона ер солиғи тўлашдан озод этилди;

- фермер ўз хисобидан ўзлаштирган ер учун беш йил давомида ягона ер солиғи тўлашдан озод қилинди;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 17 мартағи 304-сонли қарорига асосан, хорижий техникалари олиб келишда қўшилган қиймат солиғи ва божхона тўловлари ҳамда чет эл техникалар учун эҳтиёт қисмлар олиб келишда қўшилган қиймат солиғидан озод этилган;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 мартағи 308-сонли қарорига мувофиқ, чет эллардан чорва моллари олиб келишда қўшилган қиймат солиғи тўловларидан озод этилган.

Фермер хўжаликлари техника воситаларини имтиёзли шартлар бўйича лизинг асосида ҳарид қилиши учун техника бошланғич нархининг 15 фоизини тўлаб, қолган 85 фоизини 10 йил муддат ичida тўлаш имкониятига эга бўлди. Бунда лизингдан фойдалангани учун йиллик фоиз тўловлари Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан ошмайдиган қилиб белгиланди.

Аграр соҳада амалга оширилаётган нарх ислоҳоти қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига нарх белгилашда эркин бозор муносабатларини босқичмабосқич жорий этишга йўналтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 20 августдаги «Пахта нархини шакллантириш механизми тўғрисида»ги ПФ-3114-сонли фармонига асосан, давлат томонидан сотиб олинаётган пахта хомашёсининг нархини жаҳон бозоридаги нархлар даражасидан келиб чиқсан ҳолда белгилаш тизими жорий этилди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 29 декабрдаги ПҚ-1024-сонли қарорига мувофиқ, 2009 йилда давлат бюджети параметрларида экспортга сотиладиган пахта толаси бўйича 20 фоизлик қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) тўлашдан пахта тозалаш корхоналари озод этилди, натижада шу микдорда фермерларга пахта учун тўланадиган ҳарид нархлари оширилди. Шу орқали давлатимиз томонидан пахта етиштирувчи

фермер хўжаликларини ва тайёрлов корхоналарини рағбатлантириш кўзда тутилган бўлиб, пахта толасининг ички нархларини жаҳон бозоридаги нархларга тенглаштириш чоралари кўрилмоқда. Шу билан бирга, бугунги қунда жаҳон бозорида пахта толаси нархларининг бирмунча юқори эканини инобатга олган ҳолда, нарх бўйича юзага келган ижобий фарқнинг 25 фоизини фермер хўжаликлари тўлаб бериш бўйича тегишли тадбирлар амалга оширилмоқда.

Давлат томонидан сотиб олинаётган ғалла нархларини эса минтақавий бозорлардаги нархлардан келиб чиқсан ҳолда белгилаш тизими жорий этилди. Бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархлари бозордаги талаб ва таклифдан келиб чиқсан ҳолда, шартнома асосида белгиланмоқда.

Кейинги йилларда фермер хўжаликларини барқарор ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида ҳосилдорлиги паст бўлган ерларда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи фермер хўжаликларини давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш учун маблағлар ажратиш амалиётда қўлланмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 5 ноябрдаги “Ҳосилдорлиги паст ерларда давлат эҳтиёжи учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштираётган фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-725-сонли Қарорида фермер хўжаликларини барқарор ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, уларга самарали ва амалий давлат мададини қўрсатиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида ҳосилдорлиги паст бўлган ерларда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи фермер хўжаликларини молиявий қўллаб-қувватлаш учун мақсадли маблағлар ажратиш, Молия вазирлигига ҳар йили Давлат бюджети лойиҳасини шакллантиришда мазкур мақсадларга ер солиги бўйича тушумлар ҳисобидан маблағлар ажратиш вазифаси юклатилди.

Мазкур қарорга мувофиқ, балл бонитети паст ерларда давлат эҳтиёжлари учун пахта хомашёси етиштириш билан шуғулланаётган фермер хўжаликларини молиявий қўллаб-қувватлашга давлат бюджетидан

ажратилаётган маблағлар қиймати 2008 йилдаги 60 миллиард сўмдан 2012 йилда 160 миллиард сўмга ошди.

Ушбу маблағлар фермерларнинг хизмат кўрсатувчи ва таъминотчи ташкилотлар олдидаги қарзларини қисқартиришда салмоқли манба бўлмоқда.

Кейинги йилларда мамлакатимиз иқтисодиётининг реал тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш тадбирларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, аграр ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янги босқичга кўтариш масалалари шу куннинг долзарб вазифаларидан бирига айланмоқда. Шу муносабат билан ҳукуматимиз томонидан чорвачилик, ғаллачилик, картошкачилик каби соҳаларда илғор мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва амалда қўллаш, бизнинг иқлим шароитимизда ғоят муҳим аҳамият касб этадиган замонавий суғориш тизимлари, энергияни тежайдиган замонавий технология ва агротехнологияларни ўрганиш, уруғчилик-селекция ишларини янада такомиллаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг маҳсулдорлигини ошириш бўйича аниқ чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш вазифаси қўйилган эди.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш орқали тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ишлаб чиқилган “Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да баён этилган. Ушбу концепцияда белгилаб берилган устувор вазифалар асосида Ўзбекистон республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган дастурда 2011-2015 йиллар мобайнида:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш, унинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 17,5 фоиздан 13,5 фоизга пасайтириш;
- қишлоқ хўжалигида илғор агротехнологиялар, ресурсларни тежайдиган усусларни жорий этиш, селекция ва уруғчилик тизимини ривожлантириш

хисобидан экинлар ҳосилдорлигини оширишга эришилади. Бунда минерал ўғитлардан фойдаланиш самарадорлигини 15 фоизга ошириш, сув сарфини 12 фоизга камайтириш;

- мева-сабзавот тайёrlашни 1,5 баробари, картошка етиштиришни 1,4 баробар, полиз ва узумни 1,3 баробар кўпайтириш;
- наслчилик ишларини такомиллаштириш, озуқа базасини мустаҳкамлаш, замонавий технологиялар ва модернизация натижасида наслчилик хўжаликлари сонини 2,5 баробардан, озуқа экинлари майдонини 1,3 баробар ошириш;
- зооветеринария пунктларини замонавий жиҳозлаш, хизматлар сифатини ошириш ҳисобидан чорва моллари сонини 1,3 баробар, гўшт ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш;
- паррандачилик ва балиқчилик тармоқлари ривожига алоҳида аҳамият қаратиб, паррандалар сонини 1,8 марта ошириб, 670 та балиқчилик хўжалиги ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш қувватларини ва қайта ишлаш ҳажмини кенгайтириш тадбирлари доирасида қишлоқларда замонавий минитехнологиялар негизида қайта ишлаш корхоналарини ишга тушириш орқали мева-сабзавот консервалари ишлаб чиқаришни 1,7 баробар, гўшт консерваларини 2,2 баробар, колбаса маҳсулотларини 1,8 баробар, сут маҳсулотларини 1,9 баробар ошириш;
- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан мелиоратив иншоотларни қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш, томчилатиб суғориш тизимини йўлга қўйиш ва мелиорация техникаларини харид қилиш бўйича қарийб 500 миллион долларга тенг бўлган лойиҳалар ҳисобидан 1,4 миллион гектар ер майдонининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш;
- қишлоқ хўжалиги техникаси паркларини кенгайтириш, уларни сифат жиҳатдан янгилаш, фермерларни унумли қишлоқ хўжалик техникалари билан

таъминлаш, хизмат сифатини яхшилаш каби стратегик аҳамиятга эга бўлган муҳим прогноз вазифалари белгиланган.

Республикамизда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва аграр ишлаб чиқаришни модернизация қилиш юзасидан жами 575 гектар ер майдонларида интенсив боғлар барпо этилди. Бу боғларда юқори истеъмол хусусиятига эга ва серҳосил бўлган мевали дарахт кўчатлари экилмоқда. Бундай боғларнинг яратилиши мамлакатимиз аҳолисини сифатли мева маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш имконини яратади.

Мамлакатимиз аҳолисини мева ва сабзавотлар билан йил давомида бир меъёрда таъминлаб бориш учун кенг тармоқли совутиш камераларига эга бўлган омборлар тизимини яратиш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 7 апрелдаги 105-сонли қарорига мувофиқ, аҳоли ва ташқи бозорларга йил давомида мунтазам мева-сабзавотларни соф ҳолда етказиб бериш мақсадида 2011-2015 йилларда 120,8 минг тонна сифимга эга янги совутиш камераларини қуриш ва 49,1 минг тонна сифимга эга мавжуд совутиш камераларини модернизация қилиш кўзда тутилганди.

Қишлоқ хўжалигида экинлар ҳосилдорлигини муттасил юксалтириш вазифаси биринчи навбатда суғориладиган ерларнинг унумдорлиги ва ирригация-мелиорация ҳолатига боғлиқ. Илмий тадқиқот ишларининг натижаларига кўра, ўртacha шўрланган ерларда экинларнинг ҳосилдорлиги шўрланмаган ерларга нисбатан 50-60 фоизга, ўта шўрланган ерларда эса 90-100 фоизга паст бўлиши аниқланган.

Ўтган йиллар давомида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тадбирлари хукуматимизнинг доимий эътиборида бўлиб келди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги «Ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашнинг тизимларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3932-сонли Фармонига мувофиқ, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини 2008-2012 йилларда яхшилаш

бўйича чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди. Дастурда мелиоратив тизимларни ривожлантириш ва такомиллаштириш ҳамда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга йўналтирилган қўйидаги тадбирлар мажмуасини амалга ошириш мўлжалланганиди:

1. Магистраль ва хўжаликлараро зовурлар, мелиоратив тик қудукларни, мелиоратив насос станцияларини қуриш ва қайта тиклаш, ёпиқ-ётиқ дренажларни тиклаш.
2. Мелиоратив насос станцияларини, гидротехника ва сув ўтказувчи иншоотларни ва бошқа мелиоратив объектларни таъмирлаш-тиклаш ишларини амалга ошириш.
3. Сув хўжалиги қурилиши ва сувдан фойдаланиш ташкилотларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш.

Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган ирригация-мелиорация тадбирларини молиялаштиришга давлат бюджетидан маблағлар ажратиш ишлари давом эттирилмоқда. Жумладан, 2008 йилга бу мақсадлар учун жами 90,3 миллиард сўм ажратилган бўлса, 2015 йилга келиб бу кўрсаткич 178,6 миллиард сўмга етди. Ўтган 2008-2015 йилларда жами ажратилган маблағлар қиймати 550,0 миллиард сўмни ташкил этди.

2015 йилда йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, ишлаб чиқариш ва коммуникация обектлари, қишлоқ хўжалиги ҳамда мелиоратив қурилиши ривожлантириш билан бир қаторда ижтимоий соҳани янги босқичга кўтариш масалалари ҳукуматимизнинг дикқат марказида бўлди. Ҳозирги кунда суғориладиган ерларнинг сув таъминоти ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича қиймати 561 миллион АҚШ долларига teng бўлган чет эл инвестициялари иштироқидаги 11 та лойиҳа амалга оширилмоқда. Шундан 2010 йилда қиймати 62,25 миллион АҚШ долларига teng бўлган 9 та, 2015 йилда эса қиймати 112,9 миллион АҚШ долларига teng бўлган 11 та инвестицион лойиҳа асосида ерларнинг сув таъминоти ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича комплекс тадбирлар амалга оширилди. Амалга оширилган кенг кўламли ишлар

натижасида 2006-2015 йиллар давомида шўрланмаган майдонлар ҳажми 2 109 минг гектардан 2 192 минг гектарга кенгайиб, кучли шўрланган майдонлар ҳажми 163 минг гектардан 126 минг гектарга қисқарди. Ер ости сизот сувлари сатхининг чуқурлиги 1,5 метргача бўлган майдонлар ҳажми 2001-2015 йиллар давомида 272 минг гектардан 177 минг гектарга қисқарди.

Суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишда қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришнинг илғор, замонавий усулларини жорий этишнинг аҳамияти катта. Чунки, республикамиздаги сув танқислиги шароитида суғоришнинг замонавий усулларини қўллаш орқалигина аҳолининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига тобора ўсиб бораётган эҳтиёжини қондириш мумкин. Кейинги йилларда мамлакатимизнинг бир қатор ҳудудларида экинларни суғоришнинг янги технологиялари синовдан ўтмоқда ва қўллашга тавсия этилмоқда. Биргина 2015 йилнинг ўзида 1571 гектар ерга томчилатиб суғориш технологияси, 543 гектарга эгатга полиэтилен плёнка тўшаб суғориш тизими, 753 гектарга кўчма ва эгилувчан қувурлар орқали суғориш тизими жорий этилгани диққатга сазовордир.

Мухтасар қилиб айтганда, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасида олиб борилган ишлар натижасида:

- суғориладиган ерларда ер ости сувлари сатҳи ва шўрланиш даражаси пасайиб, экин майдонларининг мелиоратив ҳолати яхшиланмоқда;
- хўжаликларни сув билан таъминлаш тизими яхшиланиб бормоқда;
- қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги ортиб, хўжаликларининг даромадлари юксалмоқда.

Пировард натижада ерларнинг унумдорлиги, пахта, ғалла ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги сезиларли даражада ошмоқда.

Кишлоқ хўжалигини модернизация қилишда тармоқни юқори унумли техника ва технологиялар билан таъминлашнинг аҳамияти бекиёсdir. Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигида фойдаланиб келинаётган ҳайдов ва чопик тракторлари ҳамда қишлоқ хўжалиги машиналарининг катта қисми эскириб, ўз

хизмат муддатини ўтаб бўлгани сир эмас. Шунингдек, бундай техникаларнинг иш унуми, ёқилғи сарфлаш меъёрлари замонавий талабларга жавоб бермаслиги оқибатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ишлаб чиқариш таннархи ошиб кетмоқда. Шу муносабат билан қишлоқ хўжалигига юқори унумли, замонавий ва ресурсларни тежайдиган техникаларни жалб этиш, бу борада аввало чет элнинг илғор компаниялари билан ҳамкорликни мустаҳкамлаш талаб этилади. Жумладан, Германиянинг «Класс» компанияси билан замонавий, иш унуми юқори бўлган тракторлар, ғалла ўриш комбайнлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги техникасини ишлаб чиқариш бўйича ҳамкорликни янада кенгайтиришга жиддий эътибор қаратилмоқда.

Қишлоқ хўжалиги техникаларини янгилаш бўйича олиб борилаётган мақсадли тадбирлар натижасида кейинги 6 йил ичида жами 13896 та трактор, 3960 та трактор тиркамаси, 3603 та культиватор, 1076 та дон ўриш комбайни ва бошқа юқори унумли техникалар харид қилинган.

Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш дастурида дехқончилик билан бир қаторда чорвачилик тармоғини модернизация қилишга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Сир эмаски, республикамизнинг чорвачилик тармоғи жадал ривожланиб бораётган тармоқлардан бири бўлишига қарамай, соҳада ўз ечимини кутаётган айрим муаммолар ҳам мавжуд. Жумладан, чорва молларининг маҳсулдордор ва касалликларга чидамли зотларини етишмаслиги, чорвачиликнинг мустаҳкам озуқа базасини яратиш борасидаги муаммолар шулар жумласидандир.

Республикамиз хукуматининг чорвачилик тармоғини комплекс ривожлантириш дастурларида асосий эътибор чорва молларининг наслини яхшилаш, маҳсулдорлигини ошириш, тармоқда сервис хизматини ривожлантириш ва чорвачиликнинг озуқа базасини мустаҳкамлашга қаратилган. Бунинг учун:

- чорвачилик тармоғининг моддий-техникавий базасини мустаҳкамлаш;
- наслчилик-селекция ишларини тубдан яхшилаш;

- тармоқда сервис хизмати, жумладан, зооветеринария хизматлари күрсатиш сифати ва ассортиментини ошириш;
- паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик ва пиллачилик соҳаларини ривожлантириш;
- чорва молларини юқумли касалликлардан муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштириш;
- озуқа экинлари майдонларини кенгайтириш ва оптимал жойлаштириш, лалми ерларда чорва моллари учун озуқа етиштириш кўламини кенгайтириш тадбирлари амалга оширилмоқда.

Кейинги йилларда юртимизда чорвачилик тараққий этган мамлакатлардан зотдор молларни олиб келиб, урчитишни ташкил этишга жиддий эътибор бериляпти. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига қараганда, 2006-2013 йиллар давомида республикамизга хориждан жами 23286 бош наслли қорамол келтирилган.

Республикамиз ҳукумати томонидан мамлакатимизда чорвачиликнинг паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик каби тармоқларини ривожлантириш борасида ҳам мақсадли дастурлар ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Буларнинг барчаси халқимизнинг чорвачилик маҳсулотларига бўлган талабини барқарор қондиришга муҳим ҳисса қўшиши шубҳасиз.

2.3. Қишлоқ хўжалиги бошқаруvida соҳани ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини янада тараққий эттиришда асосий эътибор аграр соҳада ислоҳотларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларида бозор тамойилларини тўла қарор топтириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кескин оширишга қаратилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ривожланишиниг истиқболли йўналишлари ҳамда ҳукуматимиз томонидан аграр тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли дастури қўйидаги энг муҳим йўналишларни ўз ичига олади:

1. Аграр соҳада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, мулкий муносабатлар ва хўжалик юритиш шаклларини такомиллаштириш борасида барча субъектлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни бозор тамойиллари асосида амалга ошириш, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишида томонлар масъулиятини ошириш.

2. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш механизмини такомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши бўйича тупроқ унумдорлигини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш, унумдорлиги паст ер майдонлари салмоғини камайтириш.

3. Сув хўжалиги тизимини такомиллаштириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш мақсадида сув хўжалиги тизимида моддий ва маънавий эскирган ирригация-мелиорация тизимини янгилаш, унинг самарадорлигини ошириш, янги сугориш технологиялари ва сувдан фойдаланиш механизmlарини жорий этиш, ер майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш, дренаж тармоқларини қуриш ва таъмирлаш тадбирларини амалга ошириш.

4. Қишлоқ хўжалиги экиnlари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экиnlар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш. Қишлоқ хўжалиги экиnlарининг юқори ҳосилли, тезпишар, касаллик ва зааркунандаларга чидамли, янги ва истиқболли, маҳсулот сифати бозор талабларига жавоб берадиган навларни жойлаштириш.

5. Чорвачилик тармоғини комплекс ривожлантириш, асосан чорва молларининг наслини яхшилаш ҳисобидан унинг маҳсулдорлигини ошириш. Бунинг учун:

- ❖ чорвачилик тармоғининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш;
- ❖ наслчиликни тубдан яхшилаш;

- ❖ тармоқда сервис, жумладан, зооветеринария хизматлари кўрсатиш сифати ва ассортиментини ошириш;
- ❖ паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик ва пиллачилик соҳаларини ривожлантириш;
- ❖ чорва молларида учрайдиган юқумли касалликларга қарши кураш тизимини янада такомиллаштириш;
- ❖ озуқа экинларини жойлаштиришнинг мақбул даражасига эришиш, бунда лалми ерлардан чорва озуқаси етиштириш учун фойдаланишни кенгайтириш.

6. Ўрмон хўжалигини комплекс ривожлантириш борасида табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф муҳит муҳофазаси нуқтаи назаридан:

- ❖ қўриқланадиган ҳудудлар давлат кадастрини жорий этиш;
- ❖ ўрмон хўжалигига мевали, манзарали дараҳт кўчатларини етиштиришни янада ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиши;
- ❖ ҳудудларнинг экологик ҳолати географик-ахборот тизимини ишлаб чиқиши.

7. Қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш.

Қишлоқ хўжалиги, хусусан, чорва ва мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлашга ихтисослашган кичик хусусий корхоналарни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, хомашёни қайта ишлаш қувватларини ишга тушириш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, хўл мева-сабзавот ва тайёр маҳсулот экспорт қиласидиган субъектлар учун имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиши.

8. Қишлоқ жойларда сервис хизматлари кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, аграр тармоқда сервис хизматлари кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, бозорга тез мослашувчи субъектлар фаолиятини қўллаб-кувватлаш.

9. Қишлоқ хўжалигида молия-кредит, солиқ ва суғурта тизимини такомиллаштириш:

- ❖ давлат эҳтиёжлари учун пахта хомашёси ва ғалла етиштиришни асосан имтиёзли кредитлаш орқали молиялаштириб бориш тизимини такомиллаштириш;
- ❖ пахта ва ғалладан бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларни кредитлаш механизмини такомиллаштириш;
- ❖ қишлоқ хўжалиги учун техника, эҳтиёт қисмлар, наслли чорва моллари, уруғлик ва кўчатлар, замонавий технология ва ускуналар, дори-дармон, кимёвий препаратлар импорт қилишда солиқ ва божхона имтиёzlари тизимини янада кенгайтириш;
- ❖ қишлоқ жойларга кичик саноатни жалб қилишда солиқ имтиёzlари ва молиявий қўллаб-қувватлаш тадбирларини амалга ошириш;
- ❖ маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни иқтисодий қўллаб-қувватлаш мақсадида протекционизм сиёсатини доимий равишда амалга ошириш;
- ❖ унумдорлиги паст бўлган, шунингдек, насослар билан суғориладиган майдонларда давлат эҳтиёжлари учун пахта ва ғалла етиштирувчи фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмини такомиллаштириб бориш.

10. Агротехника фанини ривожлантириш ва илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш. Бу соҳада:

- ❖ атроф-муҳитга экологик зарар келтирмайдиган техника ва технология ҳамда хомашё ресурсларини қайта ишлашда янги услублар ишлаб чиқиш ва мавжудларини такомиллаштириш;
- ❖ пахтачилик ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинларининг истиқболли навлари бирламчи уруғчилигини ташкил қилиш тизимини такомиллаштириш;
- ❖ қишлоқ хўжалигининг амалий муаммоларини ҳал этишда инновацион лойиҳалардан кенг фойдаланиш ва бунда инновацион лойиҳаларни молиялаштиришнинг банк орқали кредитлаш тизимини жорий этиш;

- ❖ қишлоқ хўжалигида ген муҳандислиги борасида тўпланган жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланган ҳолда миллий тизимни яратиш;
- ❖ экологик тоза қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари яратиш устида кенг камровли ишлар олиб бориш;
- ❖ хориждан келтирилган наслли уруғлар асосида юқори маҳсулдор маҳаллий чорва моллари, парранда ва пилла қурти зотларини яратиш.

11. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли даромадларини ошириш.

Республикамиз қишлоқ хўжалигида босқичма-босқич амалга ошириб борилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг боришини таҳлил этиш асосида уларнинг қўйидаги асосий йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- мулкий ва таркибий ислоҳотлар;
- ердан фойдаланиш борасидаги ислоҳотлар;
- сув ва сувдан фойдаланиш муносабатларидағи ислоҳотлар;
- молия-кредит, солиқ ва суғурта соҳасидаги ислоҳотлар; – нарх-наво тизимидағи ислоҳотлар.

Кўйидагилар қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган ислоҳотларнинг сифат натижаси тариқасида намоён бўлди:

- ишлаб чиқариш самарадорлиги ошди, натижада асосий қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги ва чорва маҳсулдорлиги ўсди;
- хусусий фермер хўжаликларида рентабеллик ортди ва озиқовқат маҳсулотларини барқарор тарзда ишлаб чиқариш борасида мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлайдиган даражада ижобий ўзгаришлар юз берди.

Мустақиллик йилларида фуқароларимизда мулкка бўлган муносабатни ўзgartириш, дехқонларимизда ерга эгалик ҳиссини шакллантиришга қаратилган иқтисодий ислоҳотларнинг изчил амалга оширилиши натижаси сифатида қишлоқ хўжалигида туб бурилишлар рўй берганини кузатиш мумкин. Қишлоқ меҳнаткашларининг дунёқараши ўзгариб, уларда ташаббускорлик,

тадбиркорлик, ер ҳамда сув ресурсларига масъулият ва тежамкорлик билан муносабатда бўлиш фазилатлари янада яққол намоён бўлмоқда.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг муҳим тармоғидир. У аҳолининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига, саноатнинг эса хом ашёга бўлган талабини қондиради. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки кунларидан бошлаб қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегияси аниқ-равshan белгилаб олинди. Мазкур стратегия замирида қишлоқ хўжалигини диверсификация қилиш, пахта яккаҳокимлигига барҳам бериш, юртимиз аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари, биринчи навбатда, ғалла билан таъминлаш, бир сўз билан айтганда, озиқ-овқат мустақиллигига эришиш вазифаси мужассам эди.

Аграр соҳадаги ислоҳотлар натижасида хусусий фермер хўжаликларининг тўлиқ иқтисодий ва молиявий мустақиллигини таъминлайдиган ва уларга мерос ҳуқуқи билан узоқ муддатга ижарага берилган қишлоқ хўжалиги ер ресурсларидан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланишни рағбатлантирадиган ҳуқуқий шарт-шароит ва кафолатлар яратилди. Эндиgi устувор вазифалар қуидагилар хисобланади:

1. Аграр соҳада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, мулкий муносабатлар ва хўжалик юритиш шаклларини такомиллаштириш борасида барча субъектлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни бозор тамойиллари асосида амалга ошириш, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишида томонлар масъулиятини ошириш.

2. Қишлоқ хўжалигига ердан фойдаланиш механизмини такомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши бўйича тупроқ унумдорлигини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш, унумдорлиги паст ер майдонлари салмоғини камайтириш.

3. Сув хўжалиги тизимини такомиллаштириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш мақсадида сув хўжалиги тизимида моддий ва маънавий эскирган ирригация-мелиорация тизимини янгилаш, унинг самарадорлигини ошириш, янги суғориш технологиялари ва сувдан фойдаланиш механизмларини жорий этиш, ер майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш, дренаж тармоқларини қуриш ва таъмирлаш тадбирларини амалга ошириш.

4. Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иклим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш.

5. Чорвачилик тармоғини комплекс ривожлантириш, асосан чорва молларининг наслини яхшилаш ҳисобидан унинг маҳсулдорлигини ошириш.

6. Қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш.

8. Қишлоқ жойларда сервис хизматлари кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, аграр тармоқда сервис хизматлари кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, бозорга тез мослашувчи субъектлар фаолиятини қўллаб-куватлаш.

9. Қишлоқ хўжалигига молия-кредит, солиқ ва сугурта тизимини такомиллаштириш.

10. Агротехника фанини ривожлантириш ва илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

Битирув малакавий ишини ёзиш давомида қўйидаги **таклиф ва тавсиялар** ишлаб чиқилди:

- ❖ чорвачилик тармоғининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш;
- ❖ наслчиликни тубдан яхшилаш;
- ❖ тармоқда сервис, жумладан, зооветеринария хизматлари кўрсатиш сифати ва ассортиментини ошириш;

- ❖ паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик ва пиллачилик соҳаларини ривожлантириш;
- ❖ чорва молларида учрайдиган юқумли касалликларга қарши кураш тизимини янада такомиллаштириш;
- ❖ озуқа экинларини жойлаштиришнинг мақбул даражасига эришиш, бунда лалми ерлардан чорва озуқаси етиштириш учун фойдаланишни кенгайтириш.
- ❖ давлат эҳтиёжлари учун пахта хомашёси ва ғалла етиштиришни асосан имтиёзли кредитлаш орқали молиялаштириб бориш тизимини такомиллаштириш;
- ❖ пахта ва ғалладан бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларни кредитлаш механизмини такомиллаштириш;
- ❖ қишлоқ хўжалиги учун техника, эҳтиёт қисмлар, наслли чорва моллари, уруғлик ва кўчатлар, замонавий технология ва ускуналар, дори-дармон, кимёвий препаратлар импорт қилишда солиқ ва божхона имтиёzlари тизимини янада кенгайтириш;
- ❖ қишлоқ жойларга кичик саноатни жалб қилишда солиқ имтиёzlари ва молиявий қўллаб-қувватлаш тадбирларини амалга ошириш;
- ❖ маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни иқтисодий қўллаб-қувватлаш мақсадида протекционизм сиёсатини доимий равишда амалга ошириш;
- ❖ унумдорлиги паст бўлган, шунингдек, насослар билан суғориладиган майдонларда давлат эҳтиёжлари учун пахта ва ғалла етиштирувчи фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмини такомиллаштириб бориш.
- ❖ атроф-муҳитга экологик зарар келтирмайдиган техника ва технология ҳамда хомашё ресурсларини қайта ишлашда янги услублар ишлаб чиқиш ва мавжудларини такомиллаштириш;

- ❖ пахтачилик ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинларининг истиқболли навлари бирламчи уруғчилигини ташкил қилиш тизимини такомиллаштириш;
- ❖ қишлоқ хўжалигининг амалий муаммоларини ҳал этишда инновацион лойиҳалардан кенг фойдаланиш ва бунда инновацион лойиҳаларни молиялаштиришнинг банк орқали кредитлаш тизимини жорий этиш;
- ❖ қишлоқ хўжалигига ген муҳандислиги борасида тўпланган жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланган ҳолда миллий тизимни яратиш;
- ❖ экологик тоза қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари яратиш устида кенг қамровли ишлар олиб бориш;
- ❖ хориждан келтирилган наслли уруғлар асосида юқори маҳсулдор маҳаллий чорва моллари, парранда ва пилла қурти зотларини яратиш;
- ❖ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини охирги истеъмолчиларга етказиб беришда транспорт тизими ва сотиш тармоқларини бозор шароитида ишлашга мослаштиришнинг иқтисодий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш каби масалалар ўз ечимини топиши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, меъёрий ҳужжатлари

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 38 б.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси // Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қонуний ва меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: Шарқ, 1998. 1- том. Б. 5- 73.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг Дехқон хўжаликлари тўғрисидаги Қонуни. Дехқон хўжаликлари тўғрисида қонуний ва меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: Шарқ, 1998. 1-том. – Б. 92-107.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг Фермер хўжалиги тўғрисида Қонуни. // Олий мажлис ахборотномаси. – Т., 2004. №9. – Б. 22-35.
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Ер Кодекси”. Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.- Т.:“Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998. 1-том.416 б.
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Дехқон хўжалиги тўғрисида”. Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.:“Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998. 1-том. 416 б.
- 1.7. Ўзбекистон Республикасининг Мехнат Кодекси. Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т., Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1998 йил, 2 том, 416 б.
- 1.8.“Фермер хўжалиги тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш хақида» Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 26 августдаги 692-II сон Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.-Т.: “PressTIJ-Print” ЁАЖ., 2004. 40-41 сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Вазирлар

Маҳкамасининг қарорлари

- 2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари

тўғрисида”ги 3226-сонли Фармони. 2003 йил 24 март. // Олий мажлис ахборотномаси. – Т., 2003 №. 3-4. – Б. 65-69.

- 2.2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 607-сонли Қарори. 2004 йил 24 декабрь.
- 2.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2006-2010 йиллар даврида шахсий ёрдамчи, дехқон ва фермер хўжаликларида чорва-тадбирлари тўғрисида”ги 67-сонли Қарори. 2006 йил 21 апрель.
- 2.4. «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-3342 сонли фармони. 2003 йил 27 октябр, Ўзбекистон Республикаси Қонунлар тўплами. 2003 йил. №20.
- 2.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги 24.03.2003 й. № ПФ–3226 сонли Фармони.
- 2.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги 27.10.2003 й. № ПФ–3342 сонли Фармони.
- 2.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги” Давлат дастури тугрисидаги ПК-1046-сонли Қарори. 2009 йил 25 январь.
- 2.8. ЎзР Президентининг 2006 йил 9 январдаги «Мева сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3709-сонли Фармони

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев асарлари

- 3.1. Мирзиёев Ш.М.Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалиқда барпо этамиз.-Т.: “Ўзбекистон”, НМИУ, 2016. 56 б.

- 3.2. Мирзиёев Ш.М.Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз.-Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. 488 б.
- 3.3. Мирзиёев Ш.М.Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.-Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. 48 б.
- 3.4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак.-Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. 104 б.

4. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов асарлари

- 4.1.Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 2007. 40-б
- 4.2.Каримов И.А. Барча ислоҳотлар ва ўзгаришларнинг асосий мақсади инсон манфаатлари устиворлигини таъминлаш // Халқ сўзи. – Т., 2008 йил 9 февраль.
- 4.3.Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
- 4.4.Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация килиш ва янгилашни изчил давом эттириш- давр талаби. –Т.: Ўзбекистон, 2009. – 22 б.

5. Китоб ва туркум нашрлари

- 5.1.Абдурахмонов К. Бозор иқтисодиёти шароитида мулк шаклларининг ривожланиб бориши. -Т.: Фан, 2002. – 144 б.
- 5.2.Жураев А.М. Аграр соҳада ислоҳотларни янада чуқурлаштириш муаммолари ва ечимлари. Т. Мехнат, 2002.– 236 б.
- 5.3.Мирзаев Э.Т. Сабзвотчиликда маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш. Т.: – “ФАН”, 2008. - 127 с.
- 5.6.Турсунхўжаев Т., Эгамбердиев О., Мамадвалиев Т. Жаҳон қишлоқ хўжалиги ва унинг тараққиёти. – Т.: Ўзбекистан зиёлилари илмий-маърифий ўюшмаси. – 1993. 18 б.

- 5.7.Хакимов Р., Аббосов А. Тармоқда сабзавот етиштириш: экинларни режалаштириш, экиш, парваришлиш, хосилни йиғиш, сотиш ва қайта ишлаш. Т.: – “Зарқалам”. 2006. – 296 б.
- 5.8.Хусанов Р.Х., Қосимов М. Дехқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари. – Т.: Камолот, 2005 – 123 б.
- 5.9.Хусанов Р.Х., Дўстмуродов Р. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда Андижон тажрибаси. Т.: Янги аср авлоди. 2008 – 49 б.
- 5.10.Ўлмасов А., Тўхлиев Н. Бозор иқтисодиёти.-Т.: Қомус бош таҳририяти. 2001. – 144 с.
- 5.11.Тўхлиев Н.Ўзбек модели тараққиётнинг тамойиллари.-Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2014.264 б.
- 5.12.Тўхлиев Н.Осиё тараққиёт модели.-Т.: “Ўзбекистон”, 2015. 176 б.
- 5.13.Чориев К.А., Беркинов Б. Дехқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг хуқуқий-меъёрий асослари. – Т.: Шарқ.2002. – 16 б.

6.Статистик тўпламлар

- 6.1. Статический ежегодник регионов Узбекистана. Статистический сборник. -Т.: 2006.
- 6.2.Труд и занятость в Республике Узбекистан. В 2006 годов. Статистический сборник.-Т.: 2007.
- 6.3.Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидағи (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – Б. 21.
- 6.4.Ўзбекистонда меҳнат ва бандлик. Статистик тўплам.-Т.: 2014.
- 6.5.Мир в цифрах статистик тўплами, 1992 йил.
- 6.6. Ўзбекистон Алъманахи 2010
- 6.7.Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплами –Т.: 2015, Ўзбекистон ракамларда. Статистик тўплами –Т.: 2015.

7. Интернет манбалари

7.1.www.extech.ru

7.2.www.dn.kz

7.3.www.spprinfo.ru

7.4.www.cer.uz

7.5.www.rambler.ru

7.6.www.uzlaw.uz

7.7.[www. agroculture.uz](http://www.agroculture.uz)